

დროებითი მდგრადობები:

იდეენტობების პოლიტიკა პოსტ-საბჭოთა ევრაზიაში (1999 წ)

ავტორი: რონალდ გრიგორ სიუნი

მთარგმნელი: გიორგი ჩუბინიძე

ბოლოდროინდელმა კვლევებმა შეარყია კომფორტული წარმოდგენა იმის თაობაზე, რომ ეთნიკური და ეროვნული კონფლიქტების გასაგებად არსებით როლს ასრულებს ღრმად გამჯდარი სტაბილური კულტურული განსხვავებები. კულტურის ესენციალისტური, ჰოლისტური, ჰომოგენური კონცეფციები, რომლებსაც რობერტ კაპლანისა და სამუელ ჰანტინგტონის პოპულარულ ნაშრომებში ვხვდებით, თეორიული და ემპირიული ისტორიული კვლევების შედეგად სერიოზული კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგა.¹ ეთნიკურობა შორიდან შეიძლება თანმიმდევრული და ერთგვაროვანი გამოჩნდეს, თუმცა უფრო ახლოდან ის ფრაგმენტულად გამოიყურება, მისი კულტურული შინაარსი კი სადავოდ და კონფლიქტურად. ერი ადარ განიხილება პირველყოფილ და ორგანულ ერთობად, არამედ როგორც შედარებით თანამედროვედ, მიზანდასახული ინტელექტუალური და პოლიტიკური მუშაობის პროდუქტად. ხოლო ეთნიკური კონფლიქტი ადარ განიხილება „ძველი ტომობრივი ბრძოლების“ თანამედროვე გამეორებად, არამედ უფრო პირობით მოვლენად, რომელიც სხვა სახის მიზეზობრივ ახსნას მოითხოვს. ეს სტატია იყენებს კონსტრუქტივისტულ მიდგომას იდეენტობების თხევადობისა (fluidity) და სიმრავლის გასაანალიზებლად, იმის გასაგებად თუ როგორ ფუნქციონირებენ ისინი ეროვნულ ფორმაციებსა და შიდა და საგარეო პოლიტიკურ პრაქტიკებში. იმ წარმოდგენის საპირისპიროდ, რომ ერები და სახელმწიფოები მხოლოდ ერთ იდეენტობას ფლობენ, საიდანაც შემდეგ მათი ინტერესები და ქცევა გამომდინარეობს, ამ სტატიაში გამოყენებული მიდგომა ამბობს, რომ პოლიტიკურ აქტორებს სხვადასხვა იდეენტობის გამოყენება შეუძლიათ, შექმნილს როგორც ისტორიულად, ისე ელიტების მიერ, რომლებიც შემდეგ აყალიბებენ მათ დამოკიდებულებებსა და ქმედებებს შიდა და საერთაშორისო ასპარეზზე. ვინაიდან სავარაუდოა, რომ ინტერესები მჭიდრო კავშირშია იდეენტობასთან - ესე იგი, ის, რაც გვგონია რომ გვჭირდება, უკავშირდება იმას, თუ ვინ გვგონია, რომ ვართ - შესაბამისად, სახელმწიფოთა უსაფრთხოების საჭიროებების გასაანალიზებლად წინაპირობად უნდა ავიღოთ ხალხების მიერ თავიანთი თავის გაგების, მიზნებისა და მისწრაფებების, შიშებისა და შფოთვების საკითხის კვლევა.

შედარებით მდგრადი პოლიტიკური და ეროვნული იდეენტობების ჩამოყალიბების პრობლემა ამჟამად განსაკუთრებით მწვავეა პოსტსაბჭოთა ევრაზიის დიდ ნაწილში. დაუცველობა და საფრთხე, წარსულს ჩაბარებული იმედებით მომავლის შიში და მკაფიო განცდა, რომ ამჟამინდელ ქაოსში მიზანი არ არსებობს, აღწერს რუსებისა და სხვა ყოფილი საბჭოთა მოქალაქეების განწყობას, რითაც ისინი ახალი ათასწლეულისკენ მიაბიჯებენ. მილიონობით

¹ Robert D. Kaplan, "The Coming Anarchy," Atlantic Monthly (February 1994), pp. 44–76; and Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?" Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3 (Summer 1993), pp. 22–29. ეთნიკური ესენციალიზმის კრიტიკისთვის, იხილეთ Susanne Hoeber Rudolph and Lloyd I. Rudolph, "Modern Hate, New Republic, March 23, 1993, pp. 24–29.

ადამიანი ისეთი წამყვანი იდეების გარეშე ცხოვრობს, რომელთა მსგავსსაც ისინი საბჭოთა დროს შეეჩვივნენ, ხოლო ელიტებსა და თავად სახელმწიფოებს მცირე წარმოდგენა აქვთ რაიმე „ეროვნულ იდეაზე“. მართლაც, რუსეთი ჯერ კიდევ ის ქვეყანაა, რომელიც ვერ თანხმდება თავისი ეროვნული ჰიმნის სიტყვებზე.² ეგრეთ წოდებულ სამხრეთის სარტყელში, ესე იგი, იმ ქვეყნებში რომლებიც შავი ზღვიდან შორეულ აღმოსავლეთამდე არიან გადაჭიმული და რომლებიც საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის (სსრკ) დაშლის შემდეგ ეკონომიკურად და პოლიტიკურად ყველაზე მეტად დაზიანდნენ და ეთნიკური და სამოქალაქო კონფლიქტები გამოიარეს, მიმდინარე პოლიტიკასა და სამომავლო შესაძლებლობების შესახებ გაურკვევლობა ღრმადაა გამჯდარი უფრო ზოგად დაბნეულობის განცდასთან იმის თაობაზე, თუ ვინ ვართ „ჩვენ“ და სად არის „ჩვენი“ ინტერესები. მთავარი პრობლემა ის არის, რომ საბჭოთა კავშირის ნანგრევებში გაჩნდა ახალი სახელმწიფოები, თუმცა ხშირ შემთხვევაში მკაფიო იდენტობის ან ნათლად წარმოდგენილ „ერებთან“ ბმის გარეშე.

საგარეო პოლიტიკაში მიხეილ გორბაჩოვის ‘ახალი აზროვნებიდან’ მოყოლებული, რომელმაც რადიკალურად შეცვალა საბჭოური წარმოდგენა საკუთარ სახელმწიფოზე და სხვებზე, სსრკ და მისი მემკვიდრე სახელმწიფოები ფართო ექსპერიმენტების გზით გამმაგებით ეძებდნენ და მიზანმიმართულად ცდილობდნენ თავიანთი თვითგაგებების აღდგენას იმის თაობაზე, თუ ვინ არიან ისინი და როგორია მსოფლიო. ეს სტატია თავიდან წარმოგიდგენთ იდენტობების მოკლე თეორიულ განხილვას და შემდეგ რუსეთსა და სამხრეთ სარტყელში ეთნიკური და ეროვნული იდენტიფიკაციების განვითარების გამორკვევას, განსაკუთრებული ყურადღება მიექცევა ცალკეული იდენტობების მიმართებას სამოქალაქო, რეგიონული ან ეთნიკური ძალადობის აღბათობასთან. პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოების მრავალჯერადი და ცვალებადი იდენტობის გათვალისწინებით, პოლიტიკურ და ინტელექტუალურ ელიტებს შეუძლიათ იდენტობებს შორის გააკეთონ - მაგრამ მხოლოდ შეზღუდული რეპერტუარის ფარგლებში. განიხილავს თუ არა ელიტა თავის სახელმწიფოს დემოკრატიად, დიდ ძალად, იმპერიად, სხვათა მსხვერპლად თუ ცივილიზაციის მატარებლად, წყვეტს იმას თუ როგორ ესმის ამ სახელმწიფოს თავისი ინტერესები. დიდი პოლიტიკური შედეგები აქვს ხოლმე იმას, ერი წარმოსახულია როგორც ეთნიკურად ექსკლუზიური თუ სამოქალაქოდ ინკლუზიური. ვეთანხმები ალექსანდრ ვენდტის მოსაზრებას, რომ „სოციალური საფრთხეები კონსტრუირებულია და არა ბუნებრივი“, აქ დამოკიდებული ცვლადი იდენტობები და აღქმული ინტერესებია, რომლებიც რუსეთსა და სამხრეთ სარტყელის ქვეყნებში სახელმწიფო ლიდერებისა და მოსახლეობის საფრთხის აღქმას ან უსაფრთხოების განცდას აყალიბებს.³

² Michael R. Gordon, "Post-Communist Russia Plumbs Its Soul, in Vain, for New Vision," New York Times, March 31, 1998, pp. A1, A6.///999

³ Alexander Wendt, "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics," International Organization, Vol. 46, No. 2 (Spring (1992), p. 405. სტივენ უოლტის მოსაზრება, რომ „სახელმწიფოები საფრთხეების დასაბალანსებლად ხდებიან მოკავშირეები და არა მხოლოდ ძალაუფლების წინააღმდეგ“ აქ აღებულია იმ გაგებით, რომ საფრთხე აღქმის საკითხია და დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორაა იდენტობები და ინტერესები კონსტრუირებული. Walt, The Origins of Alliances (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1987), p.5.

ეს სტატია აზრს გამოთქვამს, რომ მას მერე, რაც ერებს და ნაციონალიზმებს ნაკლებად მყარად და ფიქსირებულად განვიხილავთ, პოლიტიკის შემქმნელებს შეეძლებათ შეაფასონ, თუ რომელი სახის ეროვნულმა დისკურსებმა შეიძლება შეამსუბუქოს პრობლემები და რომელმა - უზრუნველყოს ძალადობა. აქ წარმოდგენილი მაგალითები ცხადყოფს, რომ ეროვნული იდენტობები და ინტერესთა კონცეპტუალიზებები შეიძლება სწრაფად შეიცვალოს პოლიტიკურად თხევად მომენტებში. მაგალითად, საქართველოში რამდენიმე წელიწადში (1989–93) ექსკლუზივისტურმა ნაციონალიზმმა ადგილი დაუთმო ერის უფრო პრაგმატულ ინკლუზიურ იდეას, რამაც გახსნა დისკუსია ფედერალისტური ხაზით სახელმწიფოს შესაძლო გადაწყობის შესახებ. მაგრამ ამ ცვლილებისთვის დამარცხება და სახელმწიფოს კოლაფსი გახდა საჭირო. საქართველოს გამოცდილება განსხვავდებოდა სომხეთის გამოცდილებისგან, სადაც ომში გამარჯვებამ და საერთაშორისო თანამეგობრობის წინააღმდეგობამ უფრო ექსკლუზიური ნაციონალიზმისკენ შემობრუნება გამოიწვია, მზარდად იზოლაციური საგარეო პოლიტიკისა და უფრო უკომპრომისო პოზიციისკენ ყარაბაღის საკითხზე. მეზობელ აზერბაიჯანში ეროვნული მობილიზაციისა და ნაციონალისტური მთავრობის წარუმატებლობების სერიამ ადგილი დაუთმო პრაგმატულ ტაქტიკოსს, რომელიც ნაკლებ აქცენტს აკეთებს ნაციონალიზმზე და ხაზს უსვამს საკუთარ კომპეტენციასა და ნავთობით მდიდარ მომავალს. რაც ყველაზე ავისმომასწავებელია, რუსეთში ეროვნული იდენტობის გადახალისების პრობლემა კი არ დგას, არამედ თავად იდენტობის აგების ქრონიკული წარუმატებლობის. რუსეთის სამომავლო ზრახვების პროგნოზირება, თუნდაც ის, თუ რა შეიძლება ჩათვალოს მან საკუთარ ინტერესებად, განსაკუთრებით რთულია.

იდენტობების სერიოზულად მიღება ნიშნავს ისტორიისა და კულტურის ღრმა კვლევას, მიდგომას, რომელიც ტრადიციულად ასოცირდება რეგიონების კვლევებთან და ხშირად მარგინალიზებულია რიგ სოციალურ მეცნიერებათა დარგების მკაცრი, სამეცნიერო ბირთვის მცველების მიერ. ამ სტატიაში გამოყენებული მეთოდი ძირითადად ინდუქციური და ისტორიულია.⁴ ყოფილი სსრკ-ის ახალი სახელმწიფოების შესახებ ბოლოდროინდელი ნაშრომები ძირითადად კულტურული კოჰერენტულობის ესენციალისტური და პრიმორდიალისტური ინტერპრეტაციებითაა გაჯერებული, იდენტობების ხანგრძლივობისა და მდგრადობის მტკიცებებით და აქედან გამოტანილი დასკვნებით, რომლებიც იმ კონცეპტუალურ რუკას ეყრდნობიან, სადაც მკვეთრადაა გამოყოფილი ეთნიკური ჯგუფები, რელიგიები და ეროვნებები. ცოდნის საჭიროებამ დასავლეთში ექსპერტულ მოსაზრებათა ნამდვილი ინდუსტრია შექმნა, რომლებსაც აკლიათ ისტორიული დასაბუთება, რეგიონულ ენებში

---

⁴ არგუმენტი იმის თაობაზე რომ იდენტობების გასაგებად ემპირიულად გამყარებული კვლევებია საჭირო, ასევე წარმოადგინა დევიდ სანდერსმა ინტერესებთან დაკავშირებით, რომელიც წერს: „ინტერესები უნდა განიხილებოდეს მათ ისტორიულ კონტექსტში. სანამ შეგვეძლება გონივრულად ვიმსჯელოთ ინტერესების ჩამოყალიბებაზე ან სახელმწიფოთაშორისი კონფლიქტური ან ურთიერთმკვეთი ინტერესების ქონის შედეგებზე, ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, როგორ აღიქვამენ სახელმწიფოს ლიდერები თავიანთი სახელმწიფოს ინტერესებს. ამის მიღწევა შესაძლებელია მხოლოდ ვრცელი, შრომატევადი და რთული ემპირიული კვლევით. . . . ერი-სახელმწიფოების ინტერესების ანალიზისას, ყოველ შემთხვევაში, დროებით მაინც, ჩვენ აუცილებლად გვჭირდება ნაკლები თეორიაზე დაფუძნებული დედუქცია და მეტი ემპირიულად გამყარებული ინდუქცია“. Sanders, “International Relations: Neorealism and Neo-liberalism,” in Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann, eds., *A New Handbook of Political Science* (Oxford: Oxford University Press, 1996), pp. 432–433.

განსწავლულობა ან კონკრეტული ადგილობრივი ცოდნების ფლობა, რაც ღრმა ტექსტურას აძლევს ხოლმე სხვაგვარად ზედაპირულ ანალიზს. ეს სტატია ცდილობს პოსტსაბჭოთა ევრაზიის კულტურული და ისტორიული სპეციფიკის განხილვა ერებისა და იდენტობების შესახებ ბოლოდროინდელი აზროვნების თეორიულ მიგნებებს დაუკავშიროს.

თეორია და პრაქტიკა

უსაფრთხოების კვლევებისა და საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიის დიდი ნაწილი ეფუძნება რეალური სამყაროს ეპისტემოლოგიურ სურათს, რომელშიც შეზღუდული, თანმიმდევრული ტერიტორიალიზებული სუვერენული სახელმწიფოები საერთაშორისო ანარქიის პირობებში არსებობენ და მიზნად ისახავენ გაზარდონ თავიანთი უსაფრთხოება და მოქმედების დამოუკიდებლობა. ასეთი სურათის გამარტივებულ ვერსიაში სახელმწიფოებს მხოლოდ ერთი იდენტობა აქვთ, ეს არის მიკერძოებული უსაფრთხოების მაძიებლის იდენტობა. ეს არსებითი იდენტობა მოდის სახელმწიფოდ ყოფნასთან ერთად; ის მარადიულია, უცვლელი მთელი ისტორიის განმავლობაში და გაბატონებულია ყველგან მსოფლიოში. სავარაუდოდ, იგივე იქნებოდა სხვა პლანეტების, სხვა სამყაროების სახელმწიფოებისთვისაც. ნეორეალისტებისთვის ანარქია არის საერთაშორისო ცხოვრების რეალური პირობა, ხოლო სახელმწიფოები „უსაფრთხოების დილემაში“ არიან გაჭედილები - ვინაიდან ისინი თავიანთი უსაფრთხოების გაზრდის მიზნით მოქმედებენ, რითაც სხვა სახელმწიფოების უსაფრთხოების განცდას ამცირებენ.⁵ მიუხედავად იმისა, რომ ძალთა ბალანსის ცვლილებამ შეიძლება გავლენა მოახდინოს ინტერესებზე, ამ მოდელში კონკურენცია და კონფლიქტი წინაა წამოწეული, თანამშრომლობა კი, როგორც გრძელვადიანი შესაძლებლობა, უკან პლანზეა გადასული. როგორც თეორია, ნეორეალიზმი ელეგანტური და მარტივია, მაგრამ რეალური ისტორიული კონფლიქტების ანალიზისას მან თითქმის აუცილებლად უნდა დათმოს თავისი სიმარტივე და მხედველობაში მიიღოს შიდა ცვლადების, არსებული პოლიტიკური დისკურსებისა და კულტურული ნორმების ფაქტორები.⁶

ცივი ომის დასრულებამ, სახელმწიფოთაშორისი ომების შემცირებასთან და ეთნიკური კონფლიქტების გაძლიერებასთან ერთად, რეალისტები წაახალისა სახელმწიფოების ეს უხეში სურათი უფრო თხევად სოციალურ კატეგორიებზე გაეზრცელებინათ, როგორიცაა ეთნოსები და ერები, და საერთაშორისო ურთიერთობების თეორია ნაციონალიზმის ასახსნელად გამოეყენებინათ. მიუხედავად იმისა, რომ მკვლევარების ერთი ნაწილისთვის ეთნიკური

---

⁵ Barry R. Posen, "The Security Dilemma and Ethnic Conflict," *Survival*, Vol. 35, No. 1 (Spring 1993), pp. 27–28. პოზენი ხაზს უსვამს, რომ უსაფრთხოების დილემა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ხდება იმ ანარქიის პირობებში, რომელიც მულტიეთნიკური იმპერიების ნგრევისას და ახალი სახელმწიფოების შენების დროს ჩნდება ხოლმე. როცა დგება „ჯგუფურობის“, ესე იგი, ეროვნული იდენტობის საჭიროება იმისათვის, რომ ახალი სახელმწიფოსთვის საბრძოლველად ჯარების მობილიზება გახდეს შესაძლებელი - ამ საჭიროებას ეთნიკური, კულტურული, რელიგიური ან ენობრივი კოლექტივები აკმაყოფილებენ. „თუ საპირისპირო არ დადასტურდა, ერთი ჯგუფი სავარაუდოდ წინასწარვე ჩათვლის, რომ მეორე ჯგუფის ნაწარმოები იდენტობის განცდა და ერთობა მისთვის საფრთხეს წარმოადგენს“. *Ibid.*, p. 31.

⁶ მულტიფაქტორული ანალიზის შესანიშნავი მაგალითისთვის, ნახეთ Rajan Menon and Hendrik Spruyt, "The Limits of Neorealism: Understanding Security in Central Asia," *Review of International Studies*, Vol. 25, Issue/Part 1 (January 1999), pp. 87–105.

კონფლიქტების მიზეზად განიხილება ისეთი სტრუქტურული ფაქტორები, როგორცაა სახელმწიფო სისტემა, სახელმწიფოების შიდა სიძლიერე ან სისუსტე ან ეთნიკური განსხვავებები, მკვლევარების მეორე ნაწილი ხაზს უსვამს კულტურულ და პოლიტიკურ ფაქტორებს, როგორცაა დისკრიმინაციის ან ინკლუზიის პოლიტიკა, ელიტის გაკეთებული არჩევანი და ისტორიული მემკვიდრეობა.⁷ თუმცა, კონსტრუქტივისტები, როგორებიც არიან ალექსანდერ ვენდტი და ტედ ჰოპფი, უფრო შორს მიდიან და ამტკიცებენ, რომ იდენტობა და ინტერესი არ შეიძლება მივიდეთ თავისთავად მოცემულობად ან უბრალოდ საერთაშორისო ურთიერთობების აბსტრაქტული მოდელიდან გამოვიყვანოთ, არამედ ისინი დამოკიდებულ ცვლადებად უნდა განვიხილოთ, რომლებიც ცალკე ახსნას საჭიროებენ.⁸ ნეორეალიზმისგან განსხვავებით, კონსტრუქტივიზმი „ვარაუდობს, რომ სახელმწიფოთა „მე“ ანუ იდენტობები ცვლადია; ისინი, სავარაუდოდ, დამოკიდებულები არიან ისტორიულ, კულტურულ, პოლიტიკურ და სოციალურ კონტექსტებზე“.⁹ აქტორებისა და აგენტების იდენტობები პროდუქტია აგენტთაშორისი და აგენტებსა და სტრუქტურებს შორის არსებული სოციალური პრაქტიკის. არც აქტორები და არც სტრუქტურები არ არიან წარმოდგენილი როგორც სრულყოფილად ჩამოყალიბებული და უცვლელი, არამედ რეალურ სოციალურ პრაქტიკებში ერთმანეთის განმსაზღვრელებად განიხილებიან. კონსტრუქტივისტებისთვის ძალაუფლება მატერიალურიცაა და დისკურსულიც; ესე იგი, ის ასევე მხედველობაში იღებს მნიშვნელობების შექმნასაც, რომლებსაც სხვადასხვა აქტორები ერთმანეთთან იზიარებენ. ქმედება მხოლოდ კონკრეტული დისკურსების კონტექსტში იძენს ლეგიტიმაციას, მამოძრავებელ ძალას. ერთ დისკურსულ სამყაროში ხალხი თავს გამართლებულად და მოტივირებულად იგრძნობს იბრძოლოს მეფისთვის, ხოლო მეორე სამყაროში მის წინააღმდეგ და „ერისთვის“. იმის გამო, რომ იდენტობები არასოდეს არ არის მთლიანად ფიქსირებული, არამედ გარკვეულწილად თხევადია, მრავალი და ურთიერთმკვეთი, იდენტობებიდან გამომდინარე პროგნოზირება უკიდურესად რთულია, თუ არა შეუძლებელი. შესაბამისად, კონსტრუქტივისტურ თეორიაში სამყარო ნაკლებად პროგნოზირებადია, თუმცა უფრო მეტად ექვემდებარება ცვლილებას, ვიდრე ეს ნეორეალისტებს წარმოუდგენიათ. მიუხედავად ამისა, იდენტობები „შედეგებული რეპუტაციებია“, ანუ ის, რაც შეიძლება სოციალურ ცხოვრებაში ყველაზე ახლოს იყოს მდგომარეობასთან, როცა დროთა განმავლობაში სხვა აგენტისგან იმავე ქმედებებს დარწმუნებით ელი.¹⁰ კონსტრუქტივისტები ამტკიცებენ, რომ მსოფლიო პოლიტიკაში ცვლილება და თანამშრომლობა შესაძლებელია, მაგრამ მათ ასევე იციან, რაოდენ რთულია ამის მიღწევა.

---

⁷ Posen, "The Security Dilemma and Ethnic Conflict," pp. 27–47; Stephen Van Evera, "Hypotheses on Nationalism and War," *International Security*, Vol. 18, No. 4 (Spring 1994), pp. 5–39; Jack Snyder, "Nationalism and the Crisis of the Post-Soviet State," *Survival*, Vol. 35, No. 1 (Spring 1993), pp. 5–26; და V.P. Gagnon, "Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia," *International Security*, Vol. 19, No. 3 (Winter 1994/95), pp. 130–166.

⁸ კონსტრუქტივისტული მიდგომის კეთილგანწყობილი წარმოდგენისთვის, იხილეთ Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory," *International Security*, Vol. 23, No. 1 (Summer 1998), pp. 171–200.

⁹ *Ibid.*, p. 176. ვენდტი ასევე აღნიშნავს: "იდენტობები ინტერესების საფუძველია. აქტორებს არ აქვთ ინტერესების „პორტფოლიო“, რომელსაც ისინი სოციალური კონტექსტისგან დამოუკიდებლად დაატარებენ; პირიქით, ისინი თავიანთ ინტერესებს სიტუაციების განსაზღვრის პროცესში ადგენენ." Wendt, "Anarchy Is What States Make of It," p. 398.

¹⁰ ფრაზა არის ჰოპფის სტატიის ადრინდელი ვერსიიდან, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory."

როცა კონსტრუქტივისტები მოწესრიგებული შემთხვევითობებისგან შედგენილ საერთაშორისო ურთიერთობების ასპარეზს უყურებენ, მათთვის მისი გაგება მხოლოდ იდენტობების კონტექსტუალიზებული, ისტორიზებული გამოკვლევითაა შესაძლებელი. აქედან გამომდინარე, ისინი თვლიან რომ კონფლიქტი და თანამშრომლობა მჭიდროდაა დაკავშირებული ისტორიული გამოცდილებებით გაჯერებულ საფრთხეების აღქმასთან.

შენიშვნა იდენტობასა და ერზე

იდენტობები გაჯერებულია ამბებით, რომლებსაც ჩვენ ინდივიდუალურად და კოლექტიურად საკუთარ თავზე ვყვებით, იგულისხმება ის, თუ ცალკეული ადამიანები და ჯგუფები როგორც ყვებიან და მნიშვნელობას ანიჭებენ თავიანთ ყოფნას, თავებსა და როლებს. იდენტობები - იქნება ეს გენდერული, ეთნიკური, რელიგიური, ეროვნული თუ სახელმწიფო - შეზღუდულია გამოცდილებებით და ხელმისაწვდომი შესაძლებლობებით და ვარგისი წარსულისა და მისაღები თანამედროვეობის ძიების ერთ-ერთ ნაწილად შეიძლება ჩაითვალოს, იმისათვის რომ თავიდან იქნას აცილებული შფოთვა აწმყოსა და მომავალზე. იდენტობაზე შეიძლება ვიფიქროთ, როგორც საკუთარი თვითობის ან ჯგუფურობის განცდის დროებით სტაბილიზებაზე, რომელიც ყალიბდება რეალურ ისტორიულ დროსა და სივრცეში, განვითარებად ეკონომიკებში, პოლიტიკებსა და კულტურებში, როგორც გარკვეული სიმყარის უწყვეტი ძიება მუდმივად ცვალებად სამყაროში - თუმცა დაუსრულებლად, მიღწეული დროებითი იდენტობის სამუდამოდ ნატურალიზების ან ესენციალიზების გარეშე. მიუხედავად ამისა, როდესაც ადამიანები საუბრობენ იდენტობაზე, მათი ენა თითქმის ყოველთვის ერთიანობასა და შინაგან ჰარმონიაზე მიუთითებს და ის მიდრეკილია მთლიანობის ნატურალიზებისკენ. ის ყოველთვის უბრუნდება იდენტობის, როგორც სტაბილური ბირთვის ძველ გაგებას. განსაკუთრებით მაშინ, როცა ადამიანები ვერ აცნობიერებენ იდენტობის მუშაობას, თითქმის გარდაუვალად ისინი მიდრეკილები არიან ხოლმე ქცევები იდენტობებს მიაწერონ მარტივი, გაუშუალებელი მიზეზშედეგობრიობით. ის ამას იმიტომ აკეთებს, რომ ის ეს არის. მიუხედავად ჩვეულებრივ ხმარებაში იდენტობების ჰომოგენიზებისა და ესენციალიზებისა, იდენტობის თეორეტიკოსები დაჟინებით ამტკიცებენ, რომ რაოდენ რთულიც არ უნდა იყოს ამის მიღება, ცხადი და სასურველი მთლიანობა და ერთიანობა ყოველთვის მოგონილია, წარმოსახვითი, რათა ცვალებად სამყაროში დროებითი მდგრადობის წყარო შეიქმნას.

ეროვნული იდენტობა პოლიტიკური იდენტიფიკაციის განსაკუთრებული ფორმაა. რაოდენ უნივერსალურიც არ უნდა იყოს ის თანამედროვე დროში (დაახლოებით მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოდან), ის არც ყველა ხალხსა და საზოგადოებას მოიცავს და არც ექსკლუზიურად ან სხვა კონკურენტი იდენტობებისგან იზოლირებულად არსებობს. მეცნიერებმა ბოლო რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში აჩვენეს, რომ ერი არ არის ბუნებრივი ან თავისთავად მოცემული, არამედ ეს ისეთი რამაა, რისთვისაც უნდა იმუშაო, ასწავლო და ჩანერგო, ძირითადად ინტელექტუალების, პოლიტიკოსებისა და აქტივისტების ძალისხმევით, რომლებიც ერის "წარმოსახვით პოლიტიკურ ერთობასთან" იდენტიფიცირებას ემოციური და ინტელექტუალური

თავდადების ხელშესახებ და მძლავრ წყაროდ აქცევენ ხოლმე.¹¹ მიუხედავად ამისა, მსოფლიოს დიდ ნაწილში ზენაციონალური რელიგიური ან იმპერიული კუთვნილება კომფორტულად თანაარსებობს სუბნაციონალურ ეთნიკურ, ადგილობრივ, რეგიონულ, ტომობრივ, კლანურ და სხვა კუთვნილებებთან და მათ შეიძლება ძირი გამოუთხარონ ან პირიქით, გააძლიერონ ეროვნული იდენტობები.

რა ენა და იდეებიც არ უნდა გამოეყენებინათ ანტიკურ და შუა საუკუნეების ხალხებს იმ საზოგადოებების გასაგებად, რომლებშიც ისინი ცხოვრობდნენ, ისინი განსხვავდებოდნენ იმ დისკურსისგან, რომელშიც ჩვენ ერებზე ვსაუბრობთ. თანამედროვე ერები წარმოადგენენ იმ ადამიანებისგან შემდგარ პოლიტიკურ ერთობებს რომლებსაც სჯერათ, რომ იზიარებენ გარკვეულ თვისებებს (შეიძლება ეს იყოს წარმომავლობა, ღირებულებები, ისტორიული გამოცდილებები, ენა, ტერიტორია ან სხვა მრავალი ელემენტი), რომლებიც მათ ანიჭებენ თვითგამორკვევის უფლებას - და შესაძლოა, დედამიწის უძრავი ქონების ნაწილის (მათი სამშობლოს) კონტროლს, სახელმწიფოებრიობასაც კი და მის თანხმლებ სარგებელს. ერები არტიკულირებულები არიან იმ ამბებში, რომლებსაც ადამიანები თავიანთ თავზე ყვებიან. სხვა იდენტიფიკაციების მსგავსად, ისინი შეიძლება ჩაითვალოს ასპარეზად, სადაც ადამიანები კამათობენ თავიანთ ვინაობაზე, კამათობენ საზღვრებზე, ვინ არის ჯგუფში ან მის გარეთ, სად იწყება და მთავრდება „სამშობლო“, რა არის ერის „ნამდვილი“ ისტორია, რა არის „ავთენტური“ ეროვნულობა და რისი უარყოფა უნდა მოხდეს. ეს ზღაპრები ყველაზე ხშირად მოგვითხრობენ დასაბამზე და უწყვეტობაზე, ხშირად მსხვერპლობასა და მოწამეობაზე, მაგრამ ასევე დიდებასა და გმირობაზე.

რაც მთავარია, თანამედროვე ერები არსებობენ იმ აზრობრივ სამყაროში, რომელიც ამბობს რომ სახელმწიფო ხელისუფლების ლეგიტიმაციის ერთადერთი წყარო როგორც ამ ერის წარმომადგენლობა და თანხმობის საფუძველზე მართვია. წარმოსახვითი ერის განსაკუთრებით თანამედროვე ფორმა შეიცავს სახალხო სუვერენიტეტის ცნებას, რომ ხალხს აქვს უფლება მართოს საკუთარი თავი და მისცეს ლეგიტიმაცია მათ, ვინც მათ მართავს. ნაციონალიზმის ბევრ ფაქტობრივ შემთხვევაში ამტკიცებენ, რომ თითოეულ ერს, როგორც არ უნდა იყოს ის, უნდა ჰქონდეს საკუთარი სახელმწიფო და რომ ყველა სახელმწიფოს, გარდა ანომალიური შემთხვევებისა, თავის შიგნით უნდა ჰყავდეს ერთი ერი. ეს მძლავრი, მაგრამ საბოლოო ჯამში უტოპური იდეა თანამედროვე პოლიტიკის დიდი ნაწილის საფუძველია და ბევრი მეოცე საუკუნის კონფლიქტი სწორედ თვითგამოცხადებულ ერებსა და არსებულ სახელმწიფოებს შორის შეუთავსებლობის შედეგია.

მრავალი ნაციონალიზმის ანგარიშში უპირატესობა ენიჭება ერის ხანგრძლივობას, სიძველესა და უწყვეტობას. მიუხედავად ამისა, იმის გათვალისწინებით, რომ ყველა ადამიანი დედამიწაზე

---

¹¹ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1983); Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983; 2d ed., 1991); Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Basil Blackwell, 1986); და E.J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990) ამ დისკუსიის ძირითად ტექსტებად იქნა აღიარებული. იხილეთ აგრეთვე ესეების კრებული, Geoff Eley and Ronald Grigor Suny, eds., *Becoming National, A Reader* (New York: Oxford University Press, 1996).

დაახლოებით ერთი და იმავე დროიდანაა, როგორც ჩანს, სწორედ წერილობითი თუ არქეოლოგიური ტრადიციის ხელმისაწვდომობა და ამ ტრადიციასთან იდენტიფიკაცია აძლიერებს სხვებთან შედარებით ზოგიერთი ხალხის პრეტენზიას ეროვნებაზე და ტერიტორიაზე. მათ, ვისაც აქვთ დაწერილი ენა, ტექსტუალური ჩანაწერები და მკაფიოდ აღიარებული სახელმწიფო ფორმები, პრივილეგირებულნი არიან მათზე, ვინც შესაძლოა მომთაბარე ჯგუფებად დახეტილობდნენ სტეპებში ან ცხოვრობდნენ პატარა არაწიგნიერ საზოგადოებებში. მიუხედავად ამისა, ხანგრძლივი ისტორიის მქონე „ერებმა“, როგორებიც არიან სომხები, ქართველები ან ებრაელები და აქვთ ათასწლოვანი დაწერილი ტრადიციები, თანამედროვე დროში ადაღინეს და თანმიმდევრული გახადეს თავიანთი წარსულში არსებული მრავალფეროვანი და ცვალებადი იდენტობები და საკუთარი თავის აღქმის გზები. ადრინდელი იდენტობების დისკურსული თავისებურებები ხელახლა იქნა ინტერპრეტირებული გვიანდელი შაბლონების, განსაკუთრებით ეროვნულის, ფარგლებში ისე, რომ უწყვეტი და მრავალფეროვანი ისტორია გამარტივდა შედარებით ფიქსირებულ „ერის“ ისტორიაში, რომელიც მუდმივად მოძრაობს დროში და ცდილობს სრულად მოახდინოს თავის ეროვნულობისა და დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის საბოლოო რეალიზება.¹² იმ ეპოქის მერე, როცა ადამიანები შედარებით უფრო პოლიგლოტები და პოლითეისტები იყვნენ, ვიდრე ჩვენ ვართ, ეთნიკურ თუ რელიგიურ თემებს შორის „რბილი საზღვრები“ ხელოვნურად „გამყარდა“ ხალხებს შორის უფრო მკაფიო განსხვავებებად.¹³ ეროვნებაზე გადასვლა ასევე ითვალისწინებდა ძალისხმევას მკვეთრი გამხდარიყო განსხვავება ერის შიგნით და მის გარეთ მყოფებს შორის და მომხდარიყო ერის წევრებსა და უცხოელებს შორის საზღვრების კონტროლი. ხშირად ადამიანთა შორის უკვე არსებული განსხვავებები კი არ გადაიზრდება ხოლმე ძალადობაში, არამედ პირიქით, კონფლიქტს იწვევს განსხვავებების გაურკვევლობა და დაპირისპირება იმის შესახებ, თუ რას უნდა მოიცავდეს ან გამორიცხავდეს ესა თუ ის ეთნიკური ჯგუფი ან ერი.

მეცნიერთა მიერ ერების უფრო ნატურალისტური გაგებიდან კონსტრუქტივისტულ ხედვაზე გადასვლა, ესე იგი, ერების თანამედროვე „წარმოსახვით ერთობებად“ განხილვა ხსნის შესაძლებლობას კონფლიქტის პოტენციური აღმოვაჩინოთ ერების კონკრეტულ კონსტრუქციებში, გარკვეულ ეროვნულ ნარატივებსა და დისკურსულ სტილებში. თუ ერებს არ მივიჩნევთ პირველყოფილ ერთობებად, რომლებიც უწყვეტად არსებობენ იმ დროიდან, როდესაც პირველი ადამიანები პირველყოფილი ტალახიდან აღმოცენდნენ, მაშინ ისინი შეიძლება განვიხილოთ როგორც ამბები, რომლებიც დროთა განმავლობაში იცვლებიან და შეიძლება, წარსულის მსგავსად, პოტენციურად მომავალშიც შეიცვალონ. იდენტობის ფორმირება, როგორც საკუთარი თავისა და სხვისი განსაზღვრის პროცესი, მჭიდროდ არის დაკავშირებული საფრთხის აღქმასთან. „ეროვნული ისტორიები“ შეიძლება გამოვიკვლიოთ არა იმდენად იმ მიზნით, რომ აღმოვაჩინოთ „რეალური“ ამბავი სერბულ-ალბანური კონფლიქტის

¹² სომხეთის ისტორიის ადღენის შესახებ იხილეთ Ronald Grigor Suny, *Looking toward Ararat: Armenia in Modern History* (Bloomington: Indiana University Press, 1993); საქართველოს შესახებ, Suny, *The Making of the Georgian Nation* (Bloomington: Indiana University Press, 1988; 2d ed., 1994); და ებრაელების შესახებ, Maxime Rodinson, *Cult, Ghetto, and State: The Persistence of the Jewish Question* (Thetford, Norfolk: Al Saqi Books, 1983).

¹³ Prasenjit Duara, *Rescuing History from the Nation: Questioning Narratives of Modern China* (Chicago: University of Chicago Press, 1995); და Duara, „Historicizing National Identity, or Who Imagines What and When,“ in Eley and Suny, eds., *Becoming National*, pp. 151–177.

მიღმა კოსმოში ან სომხურ-აზერბაიჯანული მტრობის მიღმა ყარაბაღში - თითქოს ერთი მხარის პრეტენზიები შეიძლება დამაჯერებლობით აჭარბებდეს მეორისას - არამედ იმ მიზნით რომ შევაფასოთ ეროვნების კონკრეტული კონცეპტუალიზებების როლი ეროვნული ინტერესების ცნებებისა და ეროვნული უსაფრთხოების წინაშე მდგარ საშიშროებათა წარმოდგენის ჩამოყალიბებაში. ეს კავშირები აშკარა გახდება, როცა ჩვენ განვიხილავთ რუსეთისა და მისი სამხრეთელი მეზობლების ფრაგმენტულ და დროში ცვალებად იდენტობებს.

რუსეთის იდენტობის კრიზისი

როგორც ავტორიტარულმა ნაციონალისტმა, ისე უფრო დემოკრატიულად ორიენტირებულმა ავტორებმა რუსეთის პოსტსაბჭოთა „იდენტობის კრიზისი“ განმარტეს როგორც ბოლშევიკების მიერ ისტორიის „ბუნებრივი“ კურსიდან რადიკალური, თავსმოხვეული გადახვევის პროდუქტი. საბჭოთა ხელისუფლების სამოცდაათი წელი წარმოსასულია, როგორც გადახრა, დამახინჯება, რომელიც უნდა გასწორდეს, რათა რუსეთი დაუბრუნდეს ჭეშმარიტ და ჯანსაღ გზას ცივილიზაციისკენ. ამ ინტერპრეტაციამ ხელი შეუწყო და თავადაც ჩამოყალიბდა ჭეშმარიტად რევოლუციური გადასვლით საბჭოთა რეჟიმიდან და მისი მკაფიოდ ჩამოყალიბებული იდეოლოგიიდან ისეთ მდგომარეობაზე, რომელიც გაურბოდა იდეოლოგიური კონფორმულობის ოფიციალურ თავსმოხვევას. ამ ცვლილების ხასიათი, რომელსაც კოჭლად "ტრანზიცია" დაარქვეს, განსაკუთრებულად სწრაფი იყო, რასაც თან ახლდა საბჭოთა საზოგადოების ნორმებისა და ღირებულებების, ისტორიასა და პოლიტიკურ სამყაროზე მისი შეხედულებების მკვეთრი უარყოფა და "რეფორმის" სახელით, უსისტემო სისტემის ჩამოყალიბება, რომელიც ადამიანთა უმრავლესობისთვის სრულიად უცხო იყო. სამყარო, რომელიც მთელი თავისი რეპრესიებით, ამქვეყნიური არასრულყოფილებებითა და კორუფციითაც კი განიცდებოდა როგორც წესრიგის, პროგრესისა და მიზნის მქონე სამყაროდ, სულ მცირე, 1970-იანი წლების შუა პერიოდამდე, რუსეთის ლიდერებმა და ბევრმა ინტელექტუალმა მიატოვა და ჩაანაცვლა იმ სამყაროთი, რომელიც ხასიათდებოდა არაპროგნოზირებადობით, შეზრდილი კორუფციითა და კრიმინალით, ეკონომიკური გაჭირვებით, სამხედრო სისუსტით, ხოლო რუსეთი სწრაფად ჩამოქვეითდა დიდი ძალის სტატუსიდან დაჭრილ, დამცირებულ, შეკვცილ სახელმწიფომდე. როგორც ლიბერალმა ფილოსოფიის პროფესორმა იგორ ჩუბაისმა თქვა, „უვვემიზმი „რეფორმა“. . . . სინამდვილეში გამოიყენება ძველი - ხშირად მიუღებელი, მაგრამ ზოგჯერ სამართლიანი - წესების გასაუქმებლად და რაიმე ახალი ნორმების ვერ შემოდების ასახსნელად. დღევანდელ ვითარებაში ტერმინი „რეფორმა“ გახდა „ქაოსის“ ცნების სინონიმი“.¹⁴

საბჭოთა ღირებულებითი სისტემის მოსპობას არ მოჰყოლია კონსენსუსი ეროვნული ან სახელმწიფოებრივი იდენტობის შესახებ და მიუხედავად იმისა, რომ 1990-იან წლებში ბევრმა დემოკრატიულმა და დასავლურმა ღირებულებამ რუსებში უფრო დიდი აღიარება მოიპოვა, ქვეყანა კვლავ ღრმადაა გაყოფილი მათ შორის, ვინც მხარს უჭერს მიხეილ გორბაჩოვის და ბორის ელცინის წამოწყებული ეკონომიკური და პოლიტიკური ცვლილებების ზოგად მიმართულებას და ვისთვისაც საბჭოთა წარსულის, როგორც რუსეთის ისტორიისა და

---

¹⁴ Igor Chubais, "From the Russian Idea to the Idea of a New Russia: How We Must Overcome the Crisis of Ideas" (Cambridge, Mass.: Strengthening Democratic Institutions Project, Harvard University, July 1998), p. 1.

ტრადიციის ავთენტური ნაწილის უარყოფა ნიშნავდა მათ განდევნას ერის აღმშენებლობიდან. ადამიანები, რომლებმაც იბრძოლეს და მსხვერპლი გაიღეს ამ სისტემისთვის, ერთ ღამეში გახდნენ უკმაყოფილო, დეზორიენტირებული წითელი დროშის მოფრიალე მარგინალები. დაბრუნება წინარესაბჭოთა წარსულის სიმბოლოებთან და ინსტიტუტებთან - ორთავიანი არწივი, საიმპერატორო დროშა, მართლმადიდებლური ეკლესია, უკანასკნელი მეფის ოჯახის ხელახალი დაკრძალვა (თუმცა, [ჯერ] არა რომანოვების ჰიმნის აღორძინება, „ღმერთო დაიფარე მეფე“) - უარყოფითად ჟღერს ბევრი ყოფილი საბჭოთა კავშირის მომხრისთვის [совки], რომ აღარაფერი ვთქვათ რუსეთის მოსახლეობის 20 პროცენტზე, რომელიც არც მართლმადიდებელია და არც ეთნიკურად რუსი.¹⁵

რუსული პოლიტიკური ელიტა და საზოგადოებრივი აზრი ღრმად არის გაყოფილი იმ საკითხთან დაკავშირებით, თუ რას წარმოადგენს რუსი ერი და სახელმწიფო. რუსები კვლავ ვერ გარკვეულან თავიანთი სახელმწიფოს საზღვრებში, ის თუ სად უნდა მოახდინონ მათმა მესაზღვრეებმა პატრულირება (რუსეთის ფედერაციის თუ დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა კონფედერაციის [დესტ] საზღვრებზე?), დაბნეულები არიან მის მომავალ ფორმასთან დაკავშირებით (ჩეჩნეთი შიგნით უნდა იყოს თუ გარეთ?), ურთიერთობებზე მის მეზობელ ქვეყნებთან (ბელარუსი შიგნით უნდა იყოს თუ გარეთ?), და მის შიდა სტრუქტურაზეც კი, როგორც ასიმეტრიულ ფედერაციაზე.¹⁶ ამ საკითხებზე ბოლო ათწლეულის რუსული აზროვნების მახვილგონივრულ მიმოხილვაში ვერა ტოლცი ამტკიცებს, რომ რუსეთის ლეგიტიმურ სახელმწიფოებრივ იდეად დასამკვიდრებლად სამი შეუთავსებელი ხედვა იბრძვის. კონსერვატორი ნაციონალისტები, ყველაზე მებრძოლი კომუნისტები და ე.წ. ევრაზიისტები თვლიან, რომ „რუსეთის ფედერაციამ კავშირის აღდგენა უნდა დაიწყოს და მას რაც შეიძლება მეტი ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკა უნდა შეუერთდეს“.¹⁷ მეორე ჯგუფი რუსი ერის იმ იდეას იღებს, რომელიც რევოლუციამდელ პერიოდში იყო გავრცელებული - რუსეთი, როგორც დიდი რუსების, თეთრი რუსების (ბელორუსები) და პატარა რუსების (უკრაინელები) გაერთიანება. სლავური ერთიანობის ეს იდეა, რომელიც ყველაზე მეტად ალექსანდრ სოლჟენიცინთანაა ასოცირებული, გულისხმობს რუსეთის ახალ სახელმწიფოში რუსი მოსახლეობით დასახლებული სხვა ტერიტორიების შეერთებას, როგორცაა ჩრდილოეთ ყაზახეთი. მესამე ხედვა არის რუსულენოვანთა რესპუბლიკის ჩამოყალიბება, რაც გულისხმობს რუსულენოვანი დიასპორის ფედერაციაში ინტეგრირებას და შესაძლოა, ზოგიერთი არარუსული ავტონომიისთვის რუსული სახელმწიფოსგან გამოყოფის უფლების მინიჭებას. ტოლცის „სამშობლოს მითების“ სიას შეიძლება დაემატოს მეოთხეც: საყოველთაო ხმარებაში მყოფი იდეა, რომ რუსეთი მრავალეროვნული სახელმწიფოა, რომელშიც „რუსად“ გაგებულია როგორც ეთნიკური რუსი (русский), ისე რესპუბლიკის მოქალაქე (российский). ელცინის ადმინისტრაციაში პოლიტიკა თანდათან გადავიდა „რუსეთის, როგორც ყველა რუსულენოვანთა მონათესავე სახელმწიფოს ხელვიდან“, რომელიც დომინირებდა 1992

¹⁵ სოვოკ [совок] (მრავლობითი, სოვკი [совки]) სიტყვასიტყვით ნიშნავს "აქანდაზს", მაგრამ გვიან საბჭოთა პერიოდში ამ სიტყვით უარყოფითად მოიხსენიებოდა რაღაც ან ვინმე "საბჭოთა". ეს სიტყვა ამბივალენტური მინიშნება გახდა საბჭოთა ადამიანზე.

¹⁶ Ronald Grigor Suny, "The State of Nations: The Ex-Soviet Union and Its Peoples," *Dissent* (Summer 1996), pp. 90–98.

¹⁷ Vera Tolz, "Conflicting 'Homeland Myths' and Nation-State Building in Postcommunist Russia," *Slavic Review*, Vol. 57, No. 2 (Summer 1998), p. 268.

წლიდან 1994 წლამდე, „პოლიტიკებზე, რომლებიც ხელს შეუწყობენ რაიმე სახის კავშირის აღდგენას სსრკ-ს ტერიტორიაზე“, ეს უკანასკნელი 1994 წლის ბოლოდან უფრო მნიშვნელოვანი ხდება.¹⁸ საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვა ცხადყოფს, რომ „იდეა, რომლის მიხედვითაც ახალი რუსეთი, უპირველეს ყოვლისა, უნდა იყოს რუსულენოვანთა სახელმწიფო, სადაც ისინი იურიდიულად განსაზღვრული დომინანტური სტატუსით ისარგებლებენ და იდეა, რომლის მიხედვითაც სსრკ-ს სლავური ბირთვი უნდა გაერთიანდეს - რუსეთის ფედერაციაში ყველაზე მეტ ადამიანს იმხრობს“.¹⁹ ტოლცი ავისმომასწავებლად ასკვნის, რომ „მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც რუსეთის ფედერაციის საზღვრებს სასწრაფო გადახედვა სჭირდება, უფრო გავრცელებულია რუს ინტელექტუალებში, პოლიტიკოსებსა და ფართო საზოგადოებაში, ვიდრე ამას ჩვეულებრივ დასავლურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ვარაუდობენ ხოლმე“.²⁰

მკაფიო, თანმიმდევრული, ფართოდ მიღებული ეროვნული იდენტობის ნაკლებობა 1990-იან წლებში რუსეთის საგარეო პოლიტიკის რყევების საფუძველს წარმოადგენდა. რაოდენ სუსტიც არ უნდა ყოფილიყო ის ამ მომენტში, რუსეთი აგრძელებდა საკუთარი თავისა და სხვების დიდ ძალებად განხილვას, ხოლო დიდი ძალები იშვიათად მოქმედებენ იმავე წესებითა და შეზღუდვებით, რომლითაც მცირე სახელმწიფოები. თუმცა ეს სულ უფრო და უფრო წმინდა სიმბოლურ საკითხად იქცა, რადგან დიდი ძალა რუსეთი აგრძელებდა „ახლო საზღვარგარეთის“ ინტერესთა სფეროდ განხილვას და შიგადაშიგ ითხოვდა როლს იმ ადამიანების დაცვაში, რომლებსაც თავის თანამემამულეებად თვლიდა (ე.წ. რუსკოიაზიჩნიე [русскоязычные] [რუსულენოვანები]) მეზობელ სახელმწიფოებში. დასავლეთ ნახევარსფეროში შეერთებული შტატების მსგავსად, რუსეთი ცდილობდა საკუთარი სამეზობლოში პოლიციური როლი შეესრულებინა და უფლებას იტოვებს დაიცვას საზღვრები, რომლებიც საფრთხეს უქმნის მის უსაფრთხოებას. მიუხედავად იმისა, რომ ელცინი არ გეგმავდა სამხრეთ კავკასიისა²¹ და ცენტრალური აზიის სახელმწიფოების ხელახალ ანექსიას, მან ხელი შეუწყო უფრო დიდი სამხედრო და პოლიტიკური წარმომადგენლობების ყოფნას და მიანიშნა, რომ გაერომ რუსეთს ექსკლუზიური უფლებები უნდა მიანიჭოს, როგორც ამ ტერიტორიის ჟანდარმს. რუსეთმა ასევე ნათლად აჩვენა რომ მას სურდა პარტნიორობა რეგიონის ბუნებრივი რესურსების ექსპლუატაციისა და განვითარების საქმეში, უპირატესად კი მას აინტერესებდა აზერბაიჯანის ოფშორული ნავთობი. მოსკოვმა არაერთხელ გამოაცხადა თავისი უფლებამოსილების შესახებ, ამიერკავკასიაში დაეცვა სარკინიგზო ხაზები, რადგან რუსეთიდან სომხეთისკენ მთავარი სატრანსპორტო ხაზები აფხაზეთსა და საქართველოზე გადის, ხოლო ბაქოსკენ მიმავალი ხაზი - ჩეჩნეთზე. მთავრობამ განაცხადა, რომ ის არ იყო დაინტერესებული სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკების დაშლით - რაც „ძალიან საშიში პრეცედენტი“ შეიძლებოდა გამხდარიყო და იგივე პრობლემები რუსეთში გაეჩინა - თუმცა შემფოთებული იყო გადაუჭრელი ეთნიკური კონფლიქტების რუსეთზე შესაძლო გავრცელებით. რუსული პრესის წაკითხვა ცხადყოფს, რომ საზოგადოებრივი აზრის შემქმნელი და გადაწყვეტილების მიმღები პირები იზიარებდნენ

¹⁸ Ibid., p. 289.

¹⁹ Ibid., p. 293.

²⁰ Ibid., p. 294.

²¹ ტერმინი „სამხრეთ კავკასია“ აღნიშნავს ისთმუსს, რომელიც მდებარეობს შავ და კასპიის ზღვებს შორის და კავკასიონის ქედის სამხრეთით. ტრადიციულად ამ რეგიონს ამიერკავკასიას ეძახდნენ, რამაც ჩრდილოეთიდან რუსეთის ხედვაა ნაგულისხმები.

წარმოდგენას რუსეთის შესახებ, რომელიც საფრთხეებითაა გარშემორტყმული - მებრძოლი ისლამი, ეთნიკური მაფიები, უცხო სახელმწიფოების აგენტები და ნარკოტიკებით ვაჭრობა. სამხრეთი სარტყელისთვის საქმე არ ეხებოდა იმას - იქნებოდა თუ არა იქ ძლიერი რუსული სამხედრო წარმომადგენლობა, არამედ იმას, თუ როგორი სახე ექნებოდა ამ წარმომადგენლობას. დასავლეთის ზოგიერთ ცნობილ მიმომხილველს ეშინოდა ახალი რუსული იმპერიალიზმის აღზევების, მიუთითებდა რუსეთის თვით-ხატზე, როგორც დიდ ძალაზე და რუსეთის განმეორებით ინტერვენციებზე ახლო საზღვარგარეთში. 1994 წლის ბოლოს და 1995 წლის დასაწყისში ბორის ელცინმა და მისმა საგარეო საქმეთა მინისტრმა, ანდრეი კოზირევმა, საჯაროდ გამოაცხადეს თავიანთი მხარდაჭერა ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნების რეინტეგრაციისადმი, პირველ რიგში ეკონომიკურად, მაგრამ ასევე სამხედრო თვალსაზრისით და შესაძლოა პოლიტიკურადაც. თუმცა რუსეთის თვითგამოცხადებული სტატუსი უადრესად წარმოსახვითი იყო და არ შეესაბამებოდა მის რეალურ ძალას. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ რუსეთი მონიღომებდა იმპერიის აღდგენას, მას ამის გაკეთება აღარ შეეძლო. მეტიც, ჩეჩნეთის პირველმა ომმა (1994–96) ნათლად აჩვენა იმპერიის უზარმაზარი ხარჯები, ხოლო რუსი ლიდერები ამ შეცდომის გამეორებას მოერიდნენ. იმის ნაცვლად რომ ჩეჩნეთის ავანტიურა რუსული ექსპანსიონიზმის ნაცნობი სიმბოლო გამხდარიყო, ის სახელმწიფოს სისუსტის ნიშანი გახდა, პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიმღებთა წრის ელცინის უშუალო გარემოცვამდე შეკვცის შედეგი. ჩეჩნები რუსეთის ხელისუფლებამ ბანდიტებად, ბოროტმოქმედებად და ნარკორეალიზატორებად წარმოადგინა, რომლებიც წახდენით ემუქრებოდნენ მთლიანად რუსეთის სახელმწიფოს. მიუხედავად იმისა, რომ ჩეჩნეთის ამ სურათმა მოსახლეობაში რეზონანსი გამოიწვია, რუსეთის საზოგადოების მნიშვნელოვანი და გავლენიანი ნაწილი ჩეჩნეთში შესვლას ეწინააღმდეგებოდა იქამდე, სანამ 1999 წელს ჩეჩნეთი მცირე თავდასხმებს არ მოაწყობდა დაღესტანში და სანამ მოსკოვში საცხოვრებელი კორპუსების ბურუსით მოცული აფეთქებები ამბოხებულ რესპუბლიკაში მეორე, სასტიკ შეჭრას არ გაუხსნიდა გზას. ეს ომი საჯაროდ დასაბუთდა, როგორც ტერორიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა და რუსეთის ტერიტორიული მთლიანობის უზრუნველყოფა.

მიუხედავად ცალკეული გამაღიზიანებელი რიტორიკისა, განსაკუთრებით ღუმის დეპუტატების მიერ, რუსეთის საგარეო პოლიტიკა, განსაკუთრებით სამხრეთი სარტყელის ქვეყნების მიმართ, დროთა განმავლობაში ზომიერებისკენ მიდიოდა. დამოუკიდებლობიდან დაახლოებით ათი წლის შემდეგ, სახელმწიფოთა ახალი კონფიგურაციისა და რუსული ძალაუფლების საზღვრების უხალისო აღიარება მოხდა. ის, რასაც შეიძლება „ელცინის დოქტრინა“ ეწოდოს, შეიძლება განიშარტოს, როგორც არსებული სახელმწიფოების დამოუკიდებლობისა და სუვერენიტეტის აღიარება, შერწყმული სამხრეთი სარტყელის ქვეყნებში რუსეთის უმთავრესი როლის უხალისო დათმობასთან. მიუხედავად იმისა, რომ რუსი პოლიტიკოსები უსაფრთხოების სფეროში დომინირებას უჭერდნენ მხარს და, შესაძლოა, რუსეთისთვის განსაკუთრებულ როლს ხედავდნენ რუსებისა და სხვა უმცირესობების დაცვაში, რუსეთი სამხრეთ სარტყელში ამჟამად შედარებით უწყინარი ჰეგემონია და არა ნეოიმპერიალისტური საფრთხე.²² მოსკოვი თანდათან შეეგუა

---

²² მენონი და სპრუიტი აღნიშნავენ, რომ რუსეთის უვნებლობა დამოკიდებულია რუსეთის შიდა დემოკრატიზაციაზე და მეზობელი სახელმწიფოების უფრო მეტ სტაბილურობაზე. თუ რუსეთი

თავისი ძალაუფლების რეალურ საზღვრებსა და რუსეთის ახალ სტატუსს, როგორც რეგიონულ ძალას. მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის შეერთებული შტატების მსგავსად, ის აძლიერებს სახელმწიფო ძალაუფლებას საკუთარ ტერიტორიაზე, ადგენს მის საზღვრებს და აკონტროლებს მის მეზობლებს, რათა თავიდან აიცილოს კონკურენტთა გავლენების გაძლიერება მის ინტერესთა სფეროში.

შესაძლოა რუსეთი ჯერ არ იყოს სრულად დემოკრატიული სახელმწიფო, მაგრამ ბოლო ათი წლის განმავლობაში მისმა განვითარებამ ელიტარულ პოლიტიკოსებში, ისევე როგორც საზოგადოების ახალგაზრდა წევრებში, გამოამუშავა შინაგანი იდენტიფიკაცია დემოკრატიულ ღირებულებებთან, შემგუებლობა ამჟამინდელ სახელმწიფო საზღვრებთან და მეზობლების სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობის პატივისცემა. მომავლის ოპტიმისტური სცენარი შეიძლება გულისხმობდეს ძლიერ სამხრეთულ რესპუბლიკებს, რომლებიც წაახალისებენ რუსეთის მხრიდან უფრო ზომიერ პოლიტიკას, და დემოკრატიულ რუსეთს, რომელიც შეზღუდავს თავის მთავარ სტრატეგიულ ინტერესებს რეგიონის სამხრეთ საზღვარზე სტაბილური, აყვავებული სახელმწიფოების შენარჩუნებითა და უსაფრთხო ბუფერით თურქეთის, ირანისა და ჩინეთის შემოჭრის წინააღმდეგ და თავის თავზე არ აიღებს კომპლექსურად შერეული და მტრულად განწყობილი მოსახლეობის კოლონიზების ტვირთს. თუმცა, საკუთარი შინაგანი დაბნეულობისა და კორუფციის, იმპერიულობისადმი დროდადრო პრეტენზიებისა და მეზობლებისთვის დაუცველი გარემოს შექმნის გამო, რუსეთმა ვერ შეძლო დაერწმუნებინა მრავალი ყოფილი საბჭოთა სახელმწიფო, რომ მათ რუსული ჰეგემონიის სასარგებლოდ უარი უნდა ეთქვათ გადაწყვეტილებების მიღების დამოუკიდებლობაზე. რუსეთს აღარ შეუძლია სარწმუნოდ განაცხადოს, რომ ასვებს ძალაუფლებრივ ვაკუუმს, უზრუნველყოფს უსაფრთხოებას ან შუამავლობს კონფლიქტებს, ქვეყნებს ეხმარება ეკონომიკურ განვითარებაში ან დემოკრატიის მშენებლობაში. კრიზისებით სავსე ქაოტურ რუსეთს არ შეუძლია შეასრულოს ის განსაკუთრებული როლი, რომელიც დიდი ძალის სტატუსზე პრეტენზიის მქონე ქვეყანას ენდომებოდა, რომ რეგიონში ეთამაშა. რუსეთის იდენტობის კრიზისმა ის საკუთარი ჰეგემონიის ნათელი დასაბუთების გარეშე დატოვა.

რუსული სახელმწიფო ფლუქსუსის მდგომარეობაში მყოფი სახელმწიფოა, მისი „ინტერესები“ დამოკიდებულია ისეთ პირობით ფაქტორებზე, როგორცაა ავადმყოფი პრეზიდენტის ჯანმრთელობა, საერთაშორისო ეკონომიკა და მისი გადატაკებული და უკმაყოფილო ხალხის მძიმე განწყობა. აქ კიდევ ერთი იდენტობის ზღაპარია მოსაყოლი, რომელიც განსაკუთრებით მელანქოლიურია. დასავლეთი, თავისი მრავალი იდენტობით, ჩრდილოატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაციაში (ნატო) წევრობით აჯილდოვებს მათ, ვინც სწორი დემოკრატიული და საბაზრო უნარებით მოდის. ნატოს გაფართოება აღმოსავლეთ ევროპის რამდენიმე სახელმწიფოში, შესაძლოა მოგვიანებით ბალტიისპირეთის ქვეყნებშიც, არის მკაფიო გზავნილი რუსეთისთვის, რომ ის არ არის "დასავლეთის" წევრობისთვის შესაფერისი. მაშინ როდესაც დასავლური ალიანსის საზღვარი აღმოსავლეთისაკენ მიიწევს, რუსეთი და სამხრეთი სარტყელი უმართავი და განუსაზღვრელი რჩება, ხოლო რუსეთმა მარტომ უნდა

პოლიტიკურად ავტორიტარული განდება მის საზღვრებზე არასტაბილურობასთან ერთად, სავარაუდო შედეგი ნეოიმპერიული რუსეთი იქნება. Menon and Spruyt, "The Limits of Neorealism," pp. 96–97.

მიხედოს ისლამის აჩრდილებს, ნარკოვაჭრობას, ტერორიზმს და წიაღისეულის ძიებით გაჩენილ სახიფათო შესაძლებლობებს.²³ სანამ რუსეთი უფრო იზოლირებულია და დაბნეული მისი იდენტობისა და როლის შესახებ რეგიონში, სამხრეთი სარტყელი რჩება ერთ-ერთ ყველაზე დაურეგულირებელ და არაპროგნოზირებად უსაფრთხოების ზონად მსოფლიოში.

სახელმწიფო და იდენტობა სამხრეთი სარტყელში

სამხრეთ სარტყელის სახელმწიფოებში, ისევე როგორც თავად რუსეთში, ევფემიზმები „საბაზრო ეკონომიკის მშენებლობა“ ან „დემოკრატიაზე გადასვლა“ უფრო მეტს ნიღბავს, ვიდრე ნათელყოფს. საკომანდო ეკონომიკის დასრულებას თითქმის ყველგან მოჰყვა სიმდიდრის მასშტაბური გადაცემა სახელმწიფოდან ახალ „ბურჟუაზიაზე“, რომელიც ძველი სისტემის სიმდიდრის მიტაცებით გამდიდრდა. ხშირ შემთხვევაში პრივატიზაცია იყო საჯარო და სახელმწიფო რესურსების მიტაცების კოდური სახელწოდება, ხოლო სიმდიდრის ამ გადაცემის ლეგიტიმურობა ყოფილ საბჭოთა კავშირში დიდი კითხვის ნიშნის ქვეშ დგას. პოსტსაბჭოთა პერიოდის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი მოულოდნელობა კომუნისტური პარტიის დაშლის შემდეგ ძველი საბჭოთა სისტემის ძალაუფლების ახალი გზებით განგრძობადობა იყო. რა ინსტიტუციური უწყვეტობა და ფაქტობრივი ხელისუფლებებიც რჩება ბევრ რესპუბლიკაში, საბჭოთა სისტემასთანაა დაკავშირებული. ალტერნატიული ელიტების გაჩენისათვის ხელის შეშლაში საბჭოთა კავშირის ეფექტურობამ კომუნიზმის მემკვიდრეები - დაცლილები იდეოლოგიური შიგთავსისგან - ყველაზე ეფექტურ პოლიტიკურ მოთამაშებად აქცია ბევრ ამ რესპუბლიკაში.

სამხრეთ სარტყელის რვა რესპუბლიკიდან ხუთს (აზერბაიჯანი, საქართველო, ყაზახეთი, თურქმენეთი და უზბეკეთი) მართავენ ყოფილი კომუნისტი პირველი მდივნები. სულ მცირე ორ შემთხვევაში - ედუარდ შევარდნაძე საქართველოში და ნურსულთან ნაზარბაევი ყაზახეთში - პარტიის ყოფილი მეთაურები ხელს უწყობენ კვაზი-დემოკრატიულ ტრანსფორმაციებს, მაგრამ რაც უფრო დიდხანს დარჩებიან ისინი ხელისუფლებაში, მით უფრო მეტად განიხილებიან, როგორც დაბრკოლებები შემდგომი დემოკრატიზაციისთვის. მაგალითად, ნაზარბაევი მცირე წინააღმდეგობებით მართავს ყაზახეთს და იყენებს პლებისციტებს საკუთარი უფლებამოსილების გასაგრძელებლად. სხვა ქვეყნებში დემოკრატიის ფასადი ძველი აპარატის განგრძობად ძალაუფლებას მალავს. ამჟამად უკომპრომისო კომუნისტი მმართველები, ახლა „ერის ლიდერებად“ მონათლულები, კვლავ მართავენ თურქმენეთს (საპურმად ნიაზოვი) და უზბეკეთს (ისლამ ქარიმოვი). ჰეიდარ ალიევი აზერბაიჯანის ხელისუფლებაში დაბრუნდა და თავის პოზიციას ოპოზიციის ძალისმიერი შეკავებით ინარჩუნებს. ტაჯიკეთში კომუნისტურმა პარტიამ ღრმა განხეთქილება განიცადა, თუმცა ამჟამად ხელისუფლებაში მყოფები, რომლებსაც რუსეთი უჭერს მხარს, ყოფილ კომუნისტებს წარმოადგენენ (მათ შორის პრეზიდენტი იმომალი რახმონოვი). ყირგიზეთში ყოფილი აკადემიკოსი ასკარ აკაევი ოსტატურად მანევრირებდა დემოკრატიულ და ყოფილ კომუნისტურ ძალებს შორის. მხოლოდ სომხეთში მოახერხა ნაციონალისტურმა ოპოზიციამ მთავრობაში თავის შენარჩუნება. მაგრამ აქაც, საპრეზიდენტო

²³ ეს მოსაზრება ტედ ჰოპფმა გამოიზიარა.

არჩევნებზე (1998 წლის 16 და 31 მარტს) პარტიის ყოფილი ხელმძღვანელი, კარენ დემირჩიანი, რომელმაც რეალურად პოლიტიკა დატოვა, რათა უზარმაზარი ეკონომიკური საწარმო ემართა, ნაციონალისტ პრემიერ-მინისტრთან, რობერტთან ქოჩარიანთან კონკურენციაში მეორე ადგილზე გავიდა. საპარლამენტო არჩევნებში (1999 წლის 30 მაისს) მისმა კოალიციამ ნაციონალისტური მოძრაობის წამყვან ფიგურებთან ერთად ხმების უდიდესი ნაწილი მოიპოვა და პარტიის ყოფილი ხელმძღვანელი პარლამენტის თავმჯდომარე გახდა.

მიუხედავად ძველ რეჟიმთან საეჭვო კავშირებისა, სახელმწიფო ხელისუფლება ყველა სამხრეთ სახელმწიფოში მყიფე რჩება. თუმცა პოსტსაბჭოთა სამხრეთის დღის წესრიგში არა მხოლოდ ავტორიტეტული (და იმედია, არა ავტორიტარული) და ლეგიტიმური სახელმწიფოების შექმნაა, რომელთა კანონებს დაემორჩილებიან, გადაიხდიან გადასახადებს და უზრუნველყოფილი იქნება შიდა უსაფრთხოება - არამედ ერის მშენებლობაც. საბჭოთა კავშირის დაცემის მთავარ ნარატივში, რომელიც დომინანტურ ახსნადაა მოწოდებული, ათწლეულების თუ არა საუკუნეების ჩაგვრის შედეგად გამოჩნდნენ თანმიმდევრული და შეგნებული ერები, რომლებმაც ისარგებლეს გორბაჩოვის მიერ შემოთავაზებული შესაძლებლობით, რომ დაემტკიცებინათ თავიანთი ბუნებრივი, დიდი ხნის განმავლობაში უარყოფილი მისწრაფებები დამოუკიდებლობისა და სუვერენიტეტისკენ. თუმცა, უფრო დამაჯერებელმა ნარატივმა შეიძლება ყურადღება გაამახვილოს იმაზე, რომ საბჭოთა სისტემის დაშლა შედეგი იყო, არა აღზევებული ნაციონალიზმის (სულ მცირე, თავდაპირველად), არამედ ცენტრალური საბჭოთა ხელმძღვანელობის ძალაუფლებრივი სისუსტის და მის მიერ საკუთარი თავის გაუქმების. საბჭოთა კავშირის დაშლის შედეგი იყო არა თხუთმეტი სრულად ჩამოყალიბებული ეროვნული სახელმწიფოს დაბადება, არამედ ახალბედა სახელმწიფოები, რომლებიც მხოლოდ ზოგიერთ შემთხვევაში ემთხვეოდნენ მათში შემავალ შედარებით ერთგვაროვან, თანმიმდევრულ და ეროვნული შეგნების მქონე ერებს. იქ, სადაც ერი და სახელმწიფო ერთმანეთს ყველაზე წარმატებით დაემთხვა, როგორც ეს შედარებით ერთგვაროვან სომხეთში მოხდა, შიდა ეთნიკური კონფლიქტები ადვილად აიცილეს. იქ, სადაც სახელმწიფოები მრავალეროვნულები ან ორეროვნულები იყვნენ, როგორც ყაზახეთში, წარმოიშვა სერიოზული საკითხი იმის შესახებ, თუ რას წარმოადგენს ერი. რამდენიმე სახელმწიფო - აზერბაიჯანი, საქართველო და ტაჯიკეთი - დაქუცმაცებულია. მართალია სხვადასხვა მიზეზთა გამო, მაგრამ ეთნიკური წარმომავლობის, იდენტობისა და მომავალში ახალი სახელმწიფოს შემნარჩუნებელი სათანადო პოლიტიკური ფორმების მოუძიებლობა ის მთავარი მიზეზი იყო რამაც ახალი რესპუბლიკები გამანადგურებელი და ძალადობრივი კრიზისებით დაბზარა.

საბჭოთა დისკურსში ერი განიხილებოდა რეალურად და პირველად, გარკვეული გაგებით ფიქსირებულ, პირველყოფილი საფუძვლების მქონე შემოსაზღვრულ ჯგუფად, რომელიც მიმაგრებული იყო მოცემულ ტერიტორიაზე. ეროვნების ეს იდეა კი, თითქმის როგორც პიროვნების ბიოლოგიური ატრიბუტის, ამჟამად ფართოდ გავრცელებულია პოსტსაბჭოთა აზროვნებაში. მიუხედავად ამისა, საბჭოთა მმართველობა ხელს უწყობდა ამ შერეული მრავალეროვნული ქვეკონტინენტის ინტეგრაციას, ეკონომიკურად ძალზედ ურთიერთდამოკიდებულს, სადაც მილიონობით ადამიანი იმ ტერიტორიის გარეთ ცხოვრობდა რაც მოგვიანებით მათი "სამშობლო" გახდა. სხვადასხვა რესპუბლიკებში ახალი უმცირესობები ახალი დომინანტი უმრავლესობების წინაშე დადგნენ და აღარ მიემართებოდნენ იმპერიულ

ცენტრს. ყველა რესპუბლიკაში და უმეტეს ავტონომიებში პოლიტიკა ეთნიციზებული იყო. სხვებთან შედარებით უფრო დიდი წარმომადგენლობა და უფლებები ენიჭებოდათ ე.წ. ტიტულოვან ერებს, იმის მიუხედავად იყვნენ თუ არა ისინი უმრავლესობა. დროთა განმავლობაში, საბჭოთა რესურსების განაწილების კუთხით, ეროვნება უპირატესობებისა და არახელსაყრელი პირობების მძლავრ წყაროდ გადაიქცა. საბჭოთა სისტემაში პოლიტიკა და ეროვნება იმდენად მჭიდროდ იყო შედუღებული, რომ პოსტსაბჭოთა აქტორებს უჭირთ პოლიტიკის კეთების სხვა გზების წარმოდგენა. ცოტას შეუძლია წარმოიდგინოს უფრო შორეული წარსული, როდესაც სხვადასხვა ეთნიკური წარმომავლობის ხალხები მულტიკულტურულ საზოგადოებებში ცხოვრობდნენ ისე, რომ ცალკეულ ადგილობრივ ეროვნებას არ ჰქონდა ტერიტორია მიკუთვნებული.

სამხრეთ კავკასია როგორც კულტურული სფერო

ისტორიის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში, მაშინ როცა "ეროვნული" კულტურები განვითარდა, ასევე განვითარდა უფრო ზოგადი რეგიონალური კულტურებიც (და გაგრძელდა საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა პერიოდებში). შეიძლებოდა (და ახლაც შეიძლება) საუბარი შუა აზიის, კავკასიის, ბალტიის და აღმოსავლეთ სლავური კულტურის სფეროებზე.²⁴ სამხრეთ კავკასიაში ჰომოგენიზაცია და ტერიტორიალიზაცია, რომელიც მეოცე საუკუნეში სომხეთს, აზერბაიჯანსა და საქართველოს ახასიათებდა, განსხვავდება იმისგან, რაც ამ რეგიონში წარსულში ხდებოდა და რაც დღეს ხდება მსოფლიოს ბევრ სხვა კუთხეში. თავისი ისტორიის ხანგრძლივი დროის განმავლობაში სამხრეთ კავკასიამ ნახა ხალხების უზარმაზარი გადაადგილებები და მიგრაციები, მომთაბარეთა თავდასხმები გეოგრაფიული ყელის გავლით, მაღალმთიან მხარეებში მეტი უსაფრთხოებისთვის მიგრაცია, მთებიდან ბარისკენ მოძრაობა უკეთესი ეკონომიკური შესაძლებლობებისთვის, მთასა და ბარს შორის მოძრაობა სეზონების მიხედვით, გლეხების გადასვლა სოფლებიდან ქალაქებში, სამუდამო ან თითქმის სამუდამო მიგრაცია რეგიონებიდან დიასპორაში (რუსეთისა და ოსმალეთის იმპერიების ან სსრკ-ს შიგნით თუ მის ფარგლებს გარეთ) და დიასპორიდან (მაგალითად, სომხების) „სამშობლოში“ დაბრუნება. სწორედ ამ განუწყვეტელი გადაადგილებების პროცესში ხდებოდა მოსახლეობების მუდმივი შერევა, ეთნიკური საზღვრების გაბუნდოვანება, ეთნიკურ ჯგუფთა წევრებს შორის ქორწინება, ორენოვნობა და სამეოვნობა, ზოგჯერ იმდენად, რომ ზოგი ხალხი იცვლიდა თავის ეთნიკურ კუთვნილებასა თუ რელიგიას, ზოგი კი სხვა ჯგუფებში შთაინთქა, როგორც შუა საუკუნეების კავკასიელი ალბანელები. მიგრაციისა და შერევის ამ პროცესებმა შექმნა უნიკალური მრავალეთნიკური, მრავალენოვანი, მეტად მრავალფეროვანი, მაგრამ გამორჩეული კავკასიური კულტურა, რომელიც რეგიონის ყველა ხალხისთვის საზიაროა. საკვები, წეს-ჩვეულებები, ჩაცმულობა, ცეკვები და რიტუალები ერთმანეთს ერწყმოდა, შესაბამისად ენობრივი და რელიგიური განსხვავებები ყოველთვის არ ასახავდა რეგიონულ ან კლასობრივ კულტურებს. მიუხედავად ამისა, მეცხრამეტე საუკუნეში, და მრავალი თვალსაზრისით, კიდევ უფრო მეტი

²⁴ მე ვიყენებ ტერმინს „კულტურული სფერო“ ნაცვლად „ცივილიზაციისა“, ხალხებს შორის რბილი საზღვრებისა და კულტურული მახასიათებლების საზიაროობის აღსანიშნავად, განსხვავებით იმ გაგებისგან, რომლითაც ჰანტინგტონი იყენებს ტერმინს "ცივილიზაციას", რითაც ის ხაზს უსვამს კულტურებს შორის მკვეთრ განსხვავებებსა და მათი ჯახის ალბათობას.

ძალისხმევით საბჭოთა პერიოდში, ეროვნული ინტელექტუალები ხაზს უსვამდნენ კავკასიელ ხალხებს შორის არსებულ განსხვავებებს და ნაკლებად წარმოადგენდნენ მსგავსებებს - ეს იმ ოფიციალური საბჭოთა იდეოლოგიის დროს, რომელიც ზეიმობდა ხალხთა დაახლოებასა და შერწყმას იმ უმაღლესი მიზნის შუქზე რათა მომხდარიყო მათი საბოლოო ინტეგრაცია ჰომოგენურ საბჭოთა ხალხად. კავკასიური ცივილიზაციის კოსმოპოლიტური ბუნების გათვალისწინებით, რეგიონის რეკონსტრუქცია ექსკლუზივისტური ეროვნული იდეებითა და შემოსაზღვრული ტერიტორიული ერთეულებით კონფლიქტს უკიდურესად მოსალოდნელს ხდიდა.

საბჭოთა ეროვნების პოლიტიკის ირონიული შედეგი, რაც დიდი ხანი შეუმჩნეველი რჩებოდა საბჭოთა სპეციალისტებისთვის, იყო ის, რომ მარქსისტული სახელმწიფო, რომელიც ინტერნაციონალისტურ იდეოლოგიას და ანტინაციონალისტურ დღის წესრიგს ატარებდა, რეალურად ხელს უწყობდა საკავშირო რესპუბლიკებსა და სხვა ავტონომიებში შედარებით შეკრული ეროვნული თემების ჩამოყალიბებას.²⁵ 1980-იანი წლების მეორე ნახევრის აჯანყებებამდე დიდი ხნით ადრე, არარუსმა საბჭოთა ხალხებმა შეიძინეს ბევრად უფრო ნათელი წარმოდგენა იმის შესახებ, თუ ვინ იყვნენ ისინი, როგორც ხალხი, ვიდრე უმეტესობას ჰქონდა 1917 წლამდე. მიუხედავად სტალინური და პოსტსტალინურ პერიოდების დამახასიათებელი ხალხების გაბნევისა და მიგრაციისა, კულტურის რუსიფიკაციისა და გასაბჭოებისა, და ნაციონალისტურ გამოხატულებებზე სასტიკი შეზღუდვებისა, ამავდროულად განვითარდა ეროვნული პოლიტიკური და კულტურული ელიტები; საკავშირო რესპუბლიკების უმეტესობა დემოგრაფიულად უფრო „ეთნიკური“ გახდა; და საბჭოთა სისტემის შეზღუდულ ფარგლებში იქმნებოდა და იწერებოდა ეროვნული ლიტერატურა, ხელოვნება და ისტორიები. შესამჩნევი წინააღმდეგობა არსებობდა საბჭოთა ინდუსტრიალიზაციისა და ურბანიზაციის მოდერნიზატორულ პროგრამას და მის თანხმებ „საბჭოთა ხალხის“ შექმნის მცდელობებსა და „ნაციონალიზაციის“ პროგრამას შორის, რომელიც მომდინარეობდა ლენინისტური ნაციონალური პოლიტიკიდან, რამაც საბჭოთა პოლიტიკის დიდ ნაწილს ეთნიკური კომპონენტი შესძინა, განსაკუთრებით კი საკავშირო რესპუბლიკებში. თუმცა, თითოეულ საკავშირო რესპუბლიკაში, საყოველთაო საბჭოთა რუსული კულტურის გარდა, ერთი ეთნიკური კულტურა - ტიტულოვანი ერის - დომინირებდა რესპუბლიკის ეთნიკურ უმცირესობებზე. ამრიგად, აზერბაიჯანში სომხებმა თანდათან დაკარგეს თავიანთი კულტურული ინსტიტუტები (თეატრები, სკოლები), ხოლო სომხეთის რესპუბლიკა კულტურულად უფრო ჰომოგენური გახდა. აფხაზები და ოსები საქართველოში ასევე გრძნობდნენ თავს კულტურულად გადარიბებულად, ვინაიდან ქართული კულტურა სტაბილურად იჭრებოდა მათ ავტონომიურ რეგიონებში.

მიუხედავად იმისა, რომ კავკასიაში ეროვნული დაყოფებისა და ექსკლუზივისტური ნაციონალიზმების ალტერნატივები ათასწლეულები არსებობდა, მეოცე საუკუნეში ისინი თანდათან დადუმდნენ, ხოლო გვიან საბჭოთა და ადრეულ პოსტსაბჭოთა პერიოდში ეთნონაციონალიზმი თითქმის უკონკურენტო იდეოლოგიური არჩევანი გახდა სომხების, აზერბაიჯანელებისა და ქართველებისთვის. სხვა კონკურენტი უბრალოდ არ არსებობდა.

---

²⁵ Ronald Grigor Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1993).

ანტიკომუნისტურმა პოლიტიკურმა ელიტებმა ნაციონალიზმს მიმართეს, როგორც მხარდაჭერის მოპოვებისა და მათი ჩანასახოვანი სახელმწიფოების მოსახლეობათა მობილიზების ხერხს. თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ ეთნონაციონალიზმმა დიდი როლი ითამაშა გვიანი საბჭოთა პერიოდის სახალხო ანტიკომუნისტურ მობილიზაციაში, 1990-იან წლებში სამივე რესპუბლიკაში კოლექტიური იდენტობის მოულოდნელი ცვლილება მოხდა.

სომხეთი და იდენტობის არჩევის საზღვრები

არსებობის პირველი ოთხი წლის განმავლობაში სომხეთის მეორე დამოუკიდებელი რესპუბლიკა პრივილეგირებული იყო ნაციონალისტური ცნობიერების შედარებითი თანმიმდევრულობით, რომელიც ყარაბაღის მოძრაობიდან აღმოცენდა. ომის, ბლოკადისა და 1988 წლის დეკემბრის მიწისძვრის შედეგად მიყენებული ზიანის ვერ აღმოფხვრის, მზარდი აპათიისა და სასოწარკვეთის მიუხედავად, რამაც დასავლეთში მიგრაციას შეუწყო ხელი, ლევონ ტერ პეტროსიანის დროს სომხეთის მთავრობამ შესაშური სტაბილურობა და ცხადად მყარი ტრანსპარენცია აჩვენა დემოკრატიისკენ და კაპიტალიზმისკენ. მიუხედავად იმისა, რომ ნაციონალისტების თავდაპირველი ერთობა, რომელიც ერევანში ყარაბაღის მოძრაობას ხელმძღვანელობდა, პირველივე წელს დაიშალა, როცა მისი ძირითადი წევრები მთავრობას გამოეყვნენ და ოპოზიციური პარტიები ჩამოაყალიბეს, 1993 წლის დასაწყისში დაწყებული ყარაბაღის ომში გამარჯვებების სერიამ და 1994 წლის გაზაფხულზე რუსეთის შუამავლობით დადებულმა ცეცხლის შეწყვეტის შეთანხმებამ სომხეთის მთავრობას სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ამოსუნთქვის დრო მისცა, რათა მის ქალაქებში სამოქალაქო წესრიგი დაემყარებინა, ჩაეყარა საფუძველი ეკონომიკის აღდგენისთვის, მოეპოვებინა უცხოელი მეგობრები და მოეზიდა დახმარება. იმ წლებში სომხეთი დასავლეთში ნაკლოვანი, მაგრამ გულწრფელი დემოკრატიის შესაშური იმიჯით სარგებლობდა.

სომხეთის შიდა სტაბილურობას მრავალმა ფაქტორმა შეუწყო ხელი. პირველი, ძლიერმა გამაერთიანებელმა ეროვნულმა დისკურსმა, რომელსაც მოსახლეობის დიდი ნაწილი ეთანხმებოდა, მყარი ლეგიტიმაცია მიანიჭა მთავრობას, როგორც ყარაბაღის კომიტეტის მემკვიდრეს და მოძრაობას, რომელმაც კომუნისტები ჩაანაცვლა. საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა სომხეთი იყო ქვეყანა, ისრაელისგან არც ისე განსხვავებული, რომელიც მცირედით შედგებოდა მხოლოდ იმ შთამომავლებისგან, ვინც ამ ტერიტორიაზე 1920 წლამდე ცხოვრობდა. დიასპორიდან ბევრი ადამიანი იმიგრირდა, რომლებიც იზიარებდნენ ეროვნულ ხედვას და „ბრუნდებოდნენ“ „სამშობლოში“ სომხური საზოგადოებისა და კულტურის საშენებლად. ერზე მათი წარმოდგენა გულისხმობდა კავშირის განცდას ხანგრძლივ და დიდებულ წარსულთან, ღრმა განცდას, რომ სომხები სხვათა მსხვერპლები გახდნენ, განსაკუთრებით 1915 წლის გენოციდის მომწყობი თურქების, და თავდაჯერებულები იმაში, რომ ისინი ამჯერად უკვე შეძლებდნენ გადარჩენას. ამავდროულად, ის სომხები რომლებსაც ნაკლებად სჯეროდათ ეროვნული ცხოვრების წესის, დიდი რაოდენობით წავიდნენ ემიგრაციაში სსრკ-ს სხვადასხვა ნაწილებში, დაქორწინდნენ არასომხებთან და თანდათან დაკარგეს ეთნიკური კუთვნილების განცდა. საბჭოთა სომხები დიასპორული ერიდან ტერიტორიულ ერად გარდაიქმნენ, მათი ეროვნების გაგება გაძლიერდა ყარაბაღის „დაბრუნებისთვის“ ბრძოლაში. მათი მსხვერპლობის განცდა სუმგაიტში (1988) და ბაქოში (1990) სომხების წინააღმდეგ აზერბაიჯანის სისასტიკემ

გააძლიერა. მაშინაც კი, როცა ტერ პეტროსიანის მთავრობა თურქეთთან ურთიერთობის გაუმჯობესებას და გენოციდის საკითხზე აქცენტის შემსუბუქებას ცდილობდა, რიგითმა სომხებმა, განსაკუთრებით ყარაბაღში, გენოციდის მომწყობთა ხატი აზერბაიჯანელებზე განავრცეს და მათთვის ისინიც „თურქებად“ გადაიქცნენ.²⁶

სომხების ერთიანობისა და თანმიმდევრულობის მეორე მიზეზი იყო ის ფაქტი, რომ საბჭოთა ხელისუფლების სამოცდაათი წლის განმავლობაში, რესპუბლიკა მოსახლეობის შემადგენლობით თანდათან უფრო სომხური ხდებოდა სანამ ის ეთნიკურად ყველაზე ჰომოგენური რესპუბლიკა არ გახდა სსრკ-ში. რამდენჯერმე მოხდა მისი ტერიტორიიდან ადგილობრივი მუსლიმების გაძევება და მეზობელი რესპუბლიკებიდან სომხების გადმოსახლება. დაახლოებით 200 000 აზერბაიჯანელმა, რომლებიც საბჭოთა სომხეთში 1980-იანი წლების დასაწყისში ცხოვრობდნენ, 1988-89 წლებში რესპუბლიკა დატოვეს ან იქიდან გააძვეს, ძირითადად სისხლისღვრის გარეშე. შედეგად აზერბაიჯანში დევნილთა დიდი რაოდენობა გაჩნდა, რომელთაგან ბევრი სომხების ყველაზე რადიკალური მოწინააღმდეგე გახდა აზერბაიჯანში.

მესამე ფაქტორი, რამაც ხელი შეუწყო შედარებით მშვიდობიან გადასვლას სახელმწიფოებრიობაზე, იყო ის, რომ სომხეთის კომუნისტურმა პარტიამ 1990 წელს მშვიდობიანად დაუთმო ძალაუფლება სომხეთის ნაციონალურ მოძრაობას (ჰჰმ) და, აზერბაიჯანში მათი ამხანაგების მსგავსად, წინააღმდეგობა არ გაუწია ნაციონალისტების ხელისუფლებაში მოსვლას. ჰჰმ უზარმაზარი სახალხო მხარდაჭერითა და ლეგიტიმურობით სარგებლობდა, როგორც ერის ანტიკომუნისტი წინამძღოლი. მოძრაობას შიდა წინააღმდეგობა თითქმის არ შეხვედრია, თავად კი შეძლო პოლიტიკური ცეცხლი აზერბაიჯანელებისა და რუსებისკენ მიემართა, განსაკუთრებით გორბაჩოვისკენ, რომელიც აფერხებდა ყარაბაღის შეერთების საკითხს.²⁷

მიუხედავად ამისა, დამოუკიდებლობის მიღებიდან რამდენიმე წელში, სერიოზულმა დაძაბულობამ გავლენა მოახდინა მთავრობის ძალისხმევაზე ლეგიტიმური და ავტორიტეტული დემოკრატიული სახელმწიფო შეექმნა. მთავრობის ზომიერმა პოზიციამ თურქეთის მიმართ, მის მიერ გენოციდის საკითხის უკანა პლანზე გადაწევა და მისმა ნიუანსირებულმა პოლიტიკამ ყარაბაღის პრობლემის მიმართ, გამოიწვია წინააღმდეგობა უფრო ნაციონალისტური ძალებისგან, განსაკუთრებით დიასპორის პარტიისგან, დამნაცუტუნიდან, რომელიც ამჟამად რესპუბლიკის შიგნით მოღვაწეობს. მიუხედავად იმისა, რომ ის მხარს უჭერდა ყარაბაღის თვითგამორკვევას (და ნახევრად ფარულად მის სამხედრო ძალისხმევას), ტერ პეტროსიანმა

²⁶ 1997 წლის ზაფხულში ყარაბაღში ვიზიტისას ავტორმა შენიშნა, რომ ადგილობრივი სომხები აზერბაიჯანელებს მხოლოდ „თურქებად“ მოიხსენიებდნენ. აზერბაიჯანული, რა თქმა უნდა, თურქული ენაა, მაგრამ ამ კონტექსტში სახელი „თურქი“ ოსმალეთის თურქთა თვისებების გადატანას წარმოადგენდა დღევანდელ აზერბაიჯანელებზე და არა ენობრივ კუთვნილებაზე მითითებას.

²⁷ სამხრეთ კავკასიაში საბჭოთა რეჟიმებიდან პოსტსაბჭოთა რეჟიმებზე გადასვლის კონტრასტული ნიმუშების განხილვისთვის, იხილეთ Ronald Grigor Suny, „Elite Transformation in Late-Soviet and Post-Soviet Transcaucasia, or What Happens When the Ruling Class Can't Rule?“ in Timothy J. Colton and Robert C. Tucker, eds., *Patterns in Post-Soviet Leadership* (Boulder, Colo.: Westview, 1995), pp. 141–167.

უარი თქვა ყარაბაღის ოფიციალურად აღიარებაზე ან ანექსიისკენ მოწოდებაზე. ამის ნაცვლად ის ამტკიცებდა, რომ კონფლიქტი იყო ყარაბაღის სომხებსა და ბაქოს შორის. ამავდროულად, პრეზიდენტის მცდელობა შეეცვალა სომხეთის ტრადიციული ორიენტაცია რუსეთზე და თურქეთთან უკეთესი ურთიერთობები დაემყარებინა, ყარაბაღის კონფლიქტისა და თურქეთის მიერ აზერბაიჯანის მიმხრობის გამო ჩაიძალა. თავიდან სომხური საზოგადოება მზად იყო მხარი დაეჭირა ამ არაორდინალური პოზიციებისთვის, თუმცა დიასპორა და ტრადიციული ინტელიგენციის ნაწილი თუ მტრობას არა, სიფრთხილეს იჩენდა. თუმცა, დროთა განმავლობაში, ოპოზიციონერი პოლიტიკოსების დაპატიმრებებმა, არჩევნების გაყალბებამ, სახალხო პროტესტის ჩახშობამ, რომელიც შეერწყმული იყო ქრონიკულ ეკონომიკურ ვარდნასთან, ომის ტვირთთან და ბლოკადასთან, ტერ პეტროსიანის პირად ავტორიტეტს ძირი გამოუთხარა. ერთ-ერთ იშვიათ პრესკონფერენციაზე ის ამტკიცებდა, რომ ყარაბაღის კონფლიქტის ერთადერთი შესაძლო გამოსავალი იყო ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის ორგანიზაციის წინადადებების ფართო მონახაზის მიღება, რომელიც ცდილობდა ყარაბაღის სომხთა ეროვნული თვითგამორკვევის ინტერესის მორიგებას აზერბაიჯანის ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნების ინტერესთან. სერიოზული განხეთქილება წარმოიშვა ჯერ ყარაბაღის სომხთა ხელმძღვანელობასთან, შემდეგ კი თავად სომხეთის მთავრობაში. ტერ პეტროსიანმა ძალოვან (თავდაცვის, შინაგან საქმეთა და ეროვნული უსაფრთხოების) სამინისტროებში დაკარგა მისი მთავარი მოკავშირეების მხარდაჭერა, ასევე მისი პრემიერ მინისტრი რობერტ ქოჩარიანი და პარლამენტში მისი მხარდამჭერების დიდი ნაწილი. 1998 წლის თებერვლის დასაწყისში ის იძულებული გახადეს გადამდგარიყო, რაც არსებითად "კონსტიტუციური გადატრიალება" იყო, შედეგად კი ტერ პეტროსიანი საპრეზიდენტო არჩევნებში გამარჯვებულმა ქოჩარიანმა ჩაანაცვლა.

ახალმა მთავრობამ თითქმის მყისვე დააბრუნა უფრო ტრადიციული ნაციონალიზმი, რომელიც უფრო მეტად მოსწონდა დიასპორას და რომელიც ყარაბაღის მთავრობის მიერ დაკავებულ ხისტ პოზიციებს შეესაბამებოდა. სომხეთი დაუბრუნდა რუსულ ორიენტაციას და კიდევ ერთხელ წინ წამოიწია გენოციდის საკითხი, რომელიც ყოველთვის ტკივილისა და ემოციის წყარო იყო სომხებისთვის და ძლიერი სოლი - სომხეთისა და თურქეთის ურთიერთობებისთვის. შედეგად, ეროვნული დისკურსის რეორიენტირების ღრმად სარისკო მცდელობა საბოლოოდ ჩავარდა როგორც გადაულახავი საშინაო, ისე საგარეო დაბრკოლებების წინაშე - მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი თურქეთის მიერ აზერბაიჯანის მიმხრობა იყო. სომხური ეროვნული იდენტობის ძალამ და თანმიმდევრულობამ, გენოციდის ხატების პოპულარულმა ზედღებამ ყარაბაღის კონფლიქტზე და თურქეთის მიმართულების დახურვამ ხელი შეუწყო ოდესღაც პოპულარული ეროვნული ლიდერის დაცემას, რომელსაც სომხთა მიერ არჩეული იდენტობებისა და ეროვნული დისკურსის საზღვრებს მიღმა გასვლამ არ მოუტანა მოსალოდნელი პოლიტიკური მონაგარი.

აზერბაიჯანი: სუსტი ეროვნული იდენტობა, სუსტი სახელმწიფო

აზერბაიჯანელებსა და სომხებს შორის კონფლიქტს ისტორიული პრეცედენტები აქვს, მაგრამ ადრინდელ რევოლუციამდელ კონფლიქტებსა და გვიან საბჭოთა საომარ მოქმედებებს შორის რაიმე უწყვეტი განგრძობადობის მტკიცება უგულებელყოფს შედარებით მშვიდობიან

სამოცდაათწლიან საბჭოთა შუალედს. ყარაბაღის კონფლიქტის წყარო სომხების მიერ დემოგრაფიულად დომინირებული ანკლავის სხვა რესპუბლიკაში მოთავსების ანომალიურობაა. საბჭოთა ნაციონალიზმის პოლიტიკის კონტექსტში, რომ აღარაფერი ვთქვათ ერის უფრო უნივერსალურ დისკურსზე, ეთნიკურობის, ტერიტორიისა და პოლიტიკური ხელისუფლების დაკავშირების ჩვეული პრაქტიკა დარღვეული იყო. მოსკოვმა ყარაბაღი აზერბაიჯანის სსრ-ში ეკონომიკური და სტრატეგიული მიზნების გამო დატოვა, მიუხედავად იმისა, რომ მისი მოსახლეობის დაახლოებით სამი მეოთხედი სომეხი იყო. სომხური იდენტობა ოფიციალურად იყო ჩაწერილი ყარაბაღის სომეხთა შიდა პასპორტებში, თუმცა აზერბაიჯანში ეს თანდათანობით უარყოფითად აღიქმებოდა იმის გათვალისწინებით, რომ ბაქოს პოლიტიკა ტიტულოვანი ერისთვის პრივილეგიების მინიჭებას გულისხმობდა. ყარაბაღელ სომხებს ხშირად უკეთესი მატერიალური პირობები ჰქონდათ, ვიდრე მათ აზერბაიჯანელ მეზობლებს, თუმცა მათ იცოდნენ, რომ ისინი არ ცხოვრობდნენ ისე კარგად, როგორც მათი სომეხი თანამემამულეები სომხეთის რესპუბლიკაში. გარდა ამისა, სომხურ კულტურულ და საგანმანათლებლო დაწესებულებებს ყარაბაღში პრობლემები ექმნებოდა, რის გამოც აზერბაიჯანული მმართველობის წინააღმდეგ პროტესტი პერიოდულად იჩენდა ხოლმე თავს, თუმცა ამას მოსკოვის მხრიდან დადებითი გამოხმაურება არ მოჰყოლია.

მიუხედავად იმისა, რომ აზერბაიჯანელები თითქმის 2-1-ით აღემატებიან სომხებს, მათ ვერ შეძლეს თავიანთი ტერიტორიის ეფექტური დაცვა. ამან შექმნა ხალხური ახსნა, რომ სომხებმა ყარაბაღის ომი ძირითადად რუსეთის დახმარების გამო მოიგეს. მაგრამ რეალურად რუსული დახმარება არ იყო გადამწყვეტი. დამარცხება უფრო მეტად დაკავშირებული იყო აზერბაიჯანელებს შორის ერთან იდენტიფიკაციის სუსტ გრძობასთან. ერთი მეორეს მიყოლებით აზერბაიჯანის მთავრობები ვერ ახერხებდნენ ყარაბაღისთვის საბრძოლველად ახალგაზრდების მობილიზებას. მიუხედავად იმისა, რომ ნაციონალისტური გამოღვიძებები ხდებოდა, განსაკუთრებით სომხეთიდან გაძევებულ ლტოლვილებს შორის, ისინი, როგორც წესი, მოულოდნელი და ხანმოკლე იყო. ჩამოყალიბებული ნაციონალიზმი კი ძირითადად ქალაქური ინტელიგენციით იყო შემოფარგლული.

აზერბაიჯანული ეროვნული იდენტობა ძირითადად მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს და მეოცე საუკუნის დასაწყისში, ძირითადად მცირეოდენ ინტელექტუალებში ჩამოყალიბდა, შემდეგ კი საბჭოთა პერიოდში ეს იდენტობა მოსახლეობაშიც გავრცელდა.²⁸ მიუხედავად ამისა, ის მაინც

---

²⁸ როგორც თანამედროვე აზერბაიჯანის წამყვანი დასავლელი ისტორიკოსი, ტადეუშ სვიეტოჩოვსკი წერს, „1905 წელს აზერბაიჯანი ჯერ კიდევ მხოლოდ გეოგრაფიული ტერმინი იყო, რომელიც აღწერდა რუსეთსა და სპარსეთს შორის გაყოფილ მიწებს. მისი მაცხოვრებლების ერთადერთი გამოხატული ჯგუფური იდენტობა მუსლიმობა იყო, ხოლო მათი კოლექტიური ცნობიერება უპირველეს ყოვლისა უნივერსალისტური „უმმას“ კუთხით გამოიხატებოდა. ბაქოსა და ტფილისში XIX საუკუნის შუაში და ბოლოში განვითარებულმა სეკულარულმა ინტელიგენციამ, ადგილობრივი მუსლიმებისთვის აიღო ტერმინი აზერბაიჯანელი (აზერბაიჯანელი), რაც ემსახურებოდა ეროვნული და არა წმინდად რელიგიური იდენტობის ჩამოყალიბებას. თურქეთის მხარდაჭერით პირველი მსოფლიო ომის დასასრულს მათ ჩამოაყალიბეს აზერბაიჯანის ხანმოკლე დამოუკიდებელი რესპუბლიკა (1918–20). თუმცა, „მიუხედავად იმისა, რომ ინტელიგენცია ვითარდებოდა და თანმიმდევრობით ჯერ პანისლამიზმიდან თურქიზმზე გადავიდა და ბოლოს აზერბაიჯანიზმზე, მასები მაინც „უმას ცნობიერების“ დონეზე რჩებოდნენ, მათთვის სახასიათო გულგრილობით სეკულარული ძალაუფლების მიმართ, უცხო იქნებოდა ეს ძალაუფლება თუ

თხევადი და ჰიბრიდული დარჩა. რელიგიურად შიიტი მუსლიმი, წარმოშობით სპარსული კულტურული სფეროდან, ჩრდილოეთ აზერბაიჯანი რუსეთის გავლენის ქვეშ თითქმის ორასი წლის განმავლობაში ცხოვრობდა. აზერბაიჯანული ენა თურქულ ენათა ოჯახს ეკუთვნის და არსებობდა ინტელექტუალური სიმპათია ქემალისტური რესპუბლიკის სეკულარიზმის მიმართ. მაგრამ საბჭოთა აზერბაიჯანული ინტელიგენციის დიდი ნაწილი დროთა განმავლობაში კულტურულად და ენობრივად მრავალმხრივ გარუსდა. ხოლო აზერბაიჯანელთა მთავარი ოცნება ჩრდილოეთ (რუსული) და სამხრეთ (ირანის) აზერბაიჯანის საბოლოო გაერთიანება იყო. თუმცა, მათი ოცნება ცალმხრივი აღმოჩნდა, რაც აზერბაიჯანელმა მებრძოლებმა 1989 წლის ბოლოს გაიგეს, როცა ირან-საბჭოთა კავშირის საზღვრის გასწვრივ გამყოფი ღობეები დაანგრიეს. თურქულენოვანმა „ირანელებმა“, რომლებიც ჩრდილოელ თანამემამულეებს მოსახლეობით სულ რაღაც ორჯერ აღემატებოდნენ, მათ მიმართ მცირე ემოციური კავშირი გამოხატეს.

საბჭოთა პერიოდამდე აზერბაიჯანელები, რომლებიც მაშინ ცნობილები იყვნენ როგორც "თათრები" ან "თურქები", ძირითადად გლეხობისგან შემდგარი მოსახლეობა იყო ბაქოს მუშათა კლასში გარკვეული წარმომადგენლობით. რეგიონის საშუალო და მაღალ ფენებს სომხები და რუსები წარმოადგენდნენ და ზოგადად ისინი მუსლიმებს ზემოდან უყურებდნენ, როგორც "ბნელ", ქვემდგომ ადამიანებს. 1905 წელს და კიდევ ერთხელ 1918 წელს, ბაქოს მუსლიმი დარბები ადგილობრივი სომხების წინააღმდეგ წავიდნენ როგორც ყველაზე მოსახერხებელი სამიზნისკენ. სოციალური, რელიგიური და კულტურული განსხვავებები, წყენა და წარსული ძალადობის მოგონებები ამ ორ კავკასიელ ხალხს ერთმანეთს აშორებდა და ერთმანეთს ეჭვის თვალთ უყურებდნენ ერთი და იმავე ქალაქის სხვადასხვა რაიონებიდან ან ცალკეული სოფლებიდან. მიუხედავად ამისა, საბჭოთა მმართველობის შვიდი ათწლეულის განმავლობაში, დაახლოებით ნახევარი მილიონი სომეხი ცხოვრობდა აზერბაიჯანში და ბევრი ბაქოსა და სხვა ქალაქებში კარგადაც ცხოვრობდა, როგორც კარგად დამკვიდრებული პროფესიონალები. ამ რაოდენობის დაახლოებით ნახევარი აზერბაიჯანელი ცხოვრობდა სომხეთის საბჭოთა რესპუბლიკაში, მათი უმეტესობა ფერმერები იყვნენ და, ცნობილები იყვნენ როგორც ღია ბაზრებზე საუკეთესო ხილისა და ბოსტნეულის მომწოდებლები. ამ ორ ხალხს შორის შერეული ქორწინებები ცოტა იყო, ხოლო აზერბაიჯანში მცხოვრები სომხები აზერბაიჯანულის ნაცვლად რუსულის სწავლას ამჯობინებდნენ.

როდესაც 1988 წლის დასაწყისში ყარაბაღის საბჭოთა სომხეთთან შეერთების მოთხოვნით დემონსტრაციები დაიწყო, სუმგაიტში აზერბაიჯანელებმა ამას ძალადობით უპასუხეს და სომხების განურჩევლად ხოცვა დაიწყეს. ამ პოგრომებს ღრმა სოციალური ფესვები ჰქონდა აზერბაიჯანული საზოგადოების ქრონიკულ ეკონომიკურ დეპრესიაში - რამაც განსაკუთრებით ახალგაზრდები და სომხეთიდან აზერბაიჯანელი დევნილები დააზარალა - ისევე როგორც სომხურ შეთქმულებებზე გავრცელებულ შიშებში. აზერბაიჯანელმა ინტელექტუალებმა თავიანთი ეროვნული ინტერესების დასაცავად სახალხო ფრონტი შექმნეს, თუმცა მალევე დაკარგეს კონტროლი მასობრივ მოძრაობაზე, რომელიც პრივილეგიებული აზერბაიჯანელების მზარდი უკმაყოფილებითა და სომხების მიმართ სიძულვილით იკვებებოდა.

მშობლიური." Swietochowski, Russian Azerbaijan, 1905–1920: The Shaping of National Identity in a Muslim Community (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), pp. 191, 193.

1990 წლის იანვარში ბაქოში დაჯგუფებები დათარეშობდნენ, რომლებიც იქამდე ნადირობდნენ სომხებზე, სანამ იქ საბჭოთა არმია არ შევიდა, ასობით აზერბაიჯანელი მოკლა და მყიფე წესრიგი აღადგინა. გორბაჩოვის მიერ ძალის გამოყენებამ, გაემყარებინა არაპოპულარული კომუნისტური მთავრობა, ღრმა წინააღმდეგობა გააჩინა საბჭოთა სახელმწიფოს მიმართ, რომელიც შემდეგ პოსტსაბჭოთა რუსეთზეც გადავიდა.

შესაძლოა, ყარაბაღი ზოგიერთ აზერბაიჯანელში სპორადული და ხშირად ძალადობრივი ეთნიკური გამოხატვის კატალიზატორი იყო, თუმცა ქალაქურმა ელიტამ ვერ შეძლო ეთნიკური აურზაურის მდგრად ეროვნულ მოძრაობად თარგმნა. ნაციონალისტური მოძრაობის გაყოფითა და დეზორგანიზებით, კომუნისტური ელიტა გორბაჩოვის წინააღმდეგ გადატრიალებას გადაურჩა და ქვეყანა დამოუკიდებლობამდე მიიყვანა. მაგრამ სომხეთის სამხედრო წარმატებების შემდეგ ყარაბაღში და ხოჯალში აზერბაიჯანელი მშვიდობიანი მოსახლეობის დიდი რაოდენობის მკვლელობის შემდეგ, 1992 წლის მაისში კომუნისტური მთავრობა აზერბაიჯანის სახალხო ფრონტის მომხრე ჯარებთან შეიარაღებულ შეტაკებაში დაეცა. აბულფაზ ელჩიბეის ნაციონალისტურმა მთავრობამ აზერბაიჯანის ორიენტაცია რუსეთიდან თურქეთისკენ მიაბრუნა და აზერბაიჯანი დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობიდან (დსთ) გაიყვანა. ელჩიბეის იდენტიფიკაციამ დასავლეთის სეკულარულ თურქულ რესპუბლიკასთან შექმნა უფსკრული აზერბაიჯანის რესპუბლიკასა და „სამხრეთ აზერბაიჯანს“ შორის²⁹. დიდი აზერბაიჯანის იდეით ნაციონალისტების დაინტერესებამ, აზერბაიჯანის უფრო თურქულ იდენტობასთან ერთად, ეჭვი და შუღლი ჩამოაგდო ბაქოსა და თეირანს შორის და ყარაბაღის კონფლიქტში ირანი სომხურ მხარეს მიუმხრო. თურქეთისკენ ორიენტაციას თავად აზერბაიჯანშიც შეხვდა წინააღმდეგობა. პროტესტი მოყვა ელჩიბეის მთავრობის მიერ აზერბაიჯანული ენის ოფიციალურად „თურქულად“ გამოცხადებას, ხოლო რუსულ ენაზე თავდასხმების გამო ინტელექტუალთა შორის უფრო ჩუმი უკმაყოფილება გაჩნდა. ნაციონალისტებისთვის კიდევ უფრო დამანგრეველი იყო ომში ქვეყნის წარუმატებლობა. ქელბაჯარში სომხების გამარჯვების შემდეგ, რამაც შეასრულა ყარაბაღელი სომხების მიზანი შექმნათ სახმელეთო ხიდი სომხეთის რესპუბლიკასთან, აჯანყებულებმა ელჩიბეის მთავრობა დაამხეს და 1993 წლის ივნისში ბაქოში დააბრუნეს ყოფილი კომუნისტი ხელმძღვანელი ჰეიდარ ალიევი.

ალიევის მალეგიტიმიზებული დისკურსი ნაკლებად ეხებოდა ნაციონალისტურ მისწრაფებებს და უფრო მეტად მომავალი კეთილდღეობის დაპირებასა და საშიში შესაძლებლობების ჟამს გამოცდილი ლიდერის კომპეტენტურობას. ეკონომიკაში და ადგილობრივ დონეებზე გამაგრებულ ელიტებთან კარგი კავშირების გამო, ალიევის მთავრობამ, სულ მცირე, ბაქოს მიდამოებში მაინც, მოახერხა თავისი ძალაუფლების კონსოლიდაცია. მიუხედავად იმისა რომ ალიევი დაქუცმაცებულ და დათრგუნულ საზოგადოებას მართავდა, თანაც ისე, რომ არ ჰქონდა გამაერთიანებელი ეროვნული დისკურსი და ანტიკომუნისტური ლეგიტიმაცია, რითაც მაგალითად სომხეთის მთავრობა სარგებლობდა, მან მაინც შეძლო გადატრიალების მცდელობების მოგერიება, განაიარაღა სახალხო ფრონტის ერთგული შეიარაღებული ჯგუფები

---

²⁹ Tadeusz Swietochowski, *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition* (New York: Columbia University Press, 1995), p. 222.

და არაერთ მკვლელობის მცდელობას გადაურჩა. ყარაბაღის ომში განგრძობადი დანაკარგების მიუხედავად, ალიევმა ხალხის მხარდაჭერის მნიშვნელოვანი ნაწილი მოიპოვა როგორც პოლიტიკოსმა, რომელიც საუკეთესოდ წარმოადგენდა სამომავლო მშვიდობისა და სტაბილურობის დაპირებას.

ეკონომიკური განვითარების სურვილსა და შიშს შორის ჩავარდნილმა, რომ პირობების მიღება, რომელიც ყარაბაღის ომს დაასრულებდა, დაამცირებდა მის თანამემამულეებს და პოტენციურად მისი ძალაუფლების დაკარგვას გამოიწვევდა, ალიევმა პირადი ავტორიტეტის გასამყარებლად ოსტატურად გამოიყენა ნავთობი, მილსადენები და დაპირებები. ელჩიების მმართველობის დროს დაწყებული „თურქეთისკენ შემობრუნების“ შეჩერებით, მისი მთავრობა გარკვეულწილად დაშორდა ანკარას და მოსკოვსა და თეირანს დაუახლოვდა. მიუხედავად იმისა, რომ ის აზერბაიჯანის დსთ-ში გაწევრიანებას დათანხმდა, ალიევმა არ დაუშვა რესპუბლიკაში რუსეთის ჯარების განთავსება. 1998 წლის ოქტომბერში ის ამტკიცებდა რომ საპრეზიდენტო არჩევნებში ხმების 76 პროცენტი მიიღო, თუმცა მისი სახელმწიფო კვლავ მყიფე რჩებოდა და ხოლო მის ხალხს არ ჰქონდა ეროვნულობის საყოველთაოდ გაზიარებული და ღრმად განცდილი გრძობა. აზერბაიჯანული იდენტობის ამორფულმა ბუნებამ ალიევს ამ იდენტობის ჩამოყალიბების შესაძლებლობა მისცა, თუმცა კორუფციამ და აზერბაიჯანული საზოგადოების დაქუცმაცებულობამ ხელი შეუშალა მის ამ მცდელობას მოეხდინა ხალხის მობილიზება. ჯანმრთელობის გაუარესების გამო მოხუცი პრეზიდენტი საკუთარი მემკვიდრეობის განმტკიცებას თავისი შვილის ბუნებრივ მემკვიდრედ წინ წამოწევით ცდილობს. უფრო თანამედროვე ტერმინების გამოყენებით ლეგიტიმაციის ძველ ფორმულებთან დაბრუნებით, ალიევს მომხრეები საუბრობენ უნიკალურ გენოფონდზე, რომელსაც დიდი ლიდერი მომავალ თაობას გადასცემს.

საქართველო: ძლიერი ეროვნული იდენტობა, სუსტი სახელმწიფო

მაშინ, როცა სომხეთის ძლიერმა ეროვნულმა იდენტობამ ხელი შეუწყო დამოუკიდებლობასა და სტაბილურობაზე გადასვლას, ხოლო აზერბაიჯანის გაცილებით სუსტმა იდენტობამ ხელი შეუშალა ახალი სახელმწიფოს შექმნას, საქართველოს ძლიერმა და მკაფიო ეროვნულმა ცნობიერებამ, პარადოქსულად, ხელი შეუწყო სახელმწიფოს დაშლას. საქართველოს ძალადობრივი გადასვლა კომუნისტური პარტიის მმართველობიდან, სამოქალაქო და ეთნიკური ომების გავლით, პოლიტიკურ დეზინტეგრაციაზე, ძირითადად მძაფრი, ექსკლუზიური ნაციონალიზმის გვერდითი შედეგი იყო, რომელმაც ქვეყანა ერთმანეთის წინააღმდეგ მეომარ ეთნიკურ და სოციალურ ჯგუფებად დაანაწევრა. სსრკ-ს სხვა საკავშირო რესპუბლიკების მსგავსად, საქართველოც პრივილეგიას ანიჭებდა ტიტულოვან ეროვნებას და სხვადასხვაგვარად იქვემდებარებდა ეროვნულ უმცირესობებს. გვიან საბჭოთა პერიოდში ქართველები შემფოთებულნი იყვნენ თავიანთი დემოგრაფიული მდგომარეობით - დაბალი შობადობა ქართველებში, უფრო მაღალი - მუსლიმებსა და სომხებში - და რესპუბლიკის საზღვრებთან კომპაქტურად დასახლებული ეთნიკური უმცირესობების მდებარეობით. ანტირუსული, ანტიკომუნისტური და ქართული ნაციონალისტური განწყობები შფოთვისა და უსუსურობის მძლავრ მოტივებად იყო გამოხატული. ნაციონალისტი ლიდერისა და დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი პრეზიდენტის, ზვიად გამსახურდიას რიტორიკაში აფხაზი, ოსი,

აზერბაიჯანელი და სომეხი უმცირესობები საქართველოში წარმოდგენილები იყვნენ, როგორც ქართველების სტუმრები ან საბჭოთა ხელისუფლების აგენტები. 1990 წელს ხმათა აბსოლუტური უმრავლესობით არჩეული გამსახურდიას მზარდმა ავტორიტარიზმმა სწრაფად გააუცხოვა არა მხოლოდ არაქართველები, არამედ ნაციონალისტური მოძრაობის გავლენიანი წევრები, რომლებიც 1991 წლის შემოდგომაზე მის წინააღმდეგ წავიდნენ, ის თბილისიდან გააძევეს და 1992 წლის დასაწყისში ეღუარდ შევარდნაძე საქართველოში დასაბრუნებლად მიიწვიეს. აფხაზეთსა და სამხრეთ ოსეთში სეპარატისტულ ნაციონალიზმებს, რომელსაც ხანდახან რუსეთი ახალისებდა, საქართველოს კონტროლისგან დე ფაქტო დამოუკიდებლობა მოჰყვა, ქართველების სასტიკი განდევნა აფხაზეთიდან და შევარდნაძის იძულებითი გადაწყვეტილება ელცინისთვის რუსული ჯარების საქართველოში ხელახლა შემოყვანა ეთხოვა. აჭარაში, თურქეთის საზღვარზე მდებარე ქართულ-მუსლიმურ ანკლავში ადგილობრივმა ლიდერმა, ასლან აბაშიძემ თბილისისგან დე ფაქტო „დამოუკიდებლობა“ შეინარჩუნა მაშინაც კი, როდესაც აღიარებდა საქართველოს სუვერენობას. აბაშიძე თურქეთთან მომგებიან სასაზღვრო ვაჭრობას აწარმოებდა, სარგებლობდა რუსული ჯარების მფარველობით და ხელს უწყობდა ადგილობრივი მუსლიმი ქართველებისთვის განსხვავებული აჭარული იდენტობის ჩამოყალიბებას.

ალიევის მსგავსად, შევარდნაძესაც მოუწია თავისი კომუნისტური წარსულის დაძლევა, ეთარგმნა ეს მის უპირატესობად და თავი წარმოედგინა როგორც ეროვნულ ფიგურად (რომელიც მალთა დგას რეგიონსა თუ კლანზე), განსაკუთრებით კომპეტენტურად რომელსაც შეეძლო ამ ბნელ ჟამს სახელმწიფოსა და ერის წინ გაძლოდა. მისი მაგიდის უკან კედელზე ლენინი ღვთისმშობლის ხატმა შეცვალა. მან დაასრულა საყოველთაო სამოქალაქო არეულობა, გადაურჩა რამდენიმე მკვლელობის მცდელობას და გარკვეულწილად გააუმჯობესა ეკონომიკური მდგომარეობა. შევარდნაძემ დაძლია ძირითადი მეტოქეები, რომლებსაც თავიანთი დამოუკიდებელი სამხედრო მიმდევრები ჰყავდათ და საქართველო ქაოტური და ავტორიტარული კვაზი-სახელმწიფოსგან შედარებით მოწესრიგებულ დემოკრატიულ სახელმწიფოდ აქცია. მნიშვნელოვანია, რომ ქართულმა პოლიტიკურმა ელიტამ 1990-იანი წლების მეორე ნახევარში გაიზარა თავისი ერის ბუნება. აფხაზეთის დაკარგვით დამცირებულებმა და თავიანთი ქვეყნის შემდგომი დაშლის შესაძლებლობის გამო შემოფოთებულებმა, შევარდნაძის ირგვლივ მყოფებმა შეამცირეს ექსკლუზივისტური ნაციონალიზმის უფრო ექსტრემალური გამოხატვა და შევარდნაძის მხარდაჭერით გაჩნდა პოლიტიკოსების ახალგაზრდა თაობა, რომელიც მოდულირებულ რეალიზმს მისდევდა და პოლიტიკურ სიფხიზლეს ინარჩუნებდა. პრეზიდენტმა აღმოფხვრა უფრო შოვინისტური, ექსკლუზივისტური ნაციონალისტური რიტორიკა და ხაზი გაუსვა ქვეყნის მრავალეროვნულობას. მიუხედავად იმისა, რომ მისმა მთავრობამ აფხაზეთის დაკარგვა გამოიარა და ვერ შეძლო ამ კონფლიქტის მშვიდობიან მოგვარებაზე შეთანხმების მიღწევა, 1993 წლის შემდეგ შევარდნაძემ წარმატებით შეძლო სამხრეთ ოსეთთან დაძაბულობის შემცირება, რეგიონს საქართველოს ფარგლებში ფართო ავტონომია მიანიჭა და საქართველოს ფედერალიზების იდეა წამოაყენა.

პოლიტოლოგი გია ნოდია ვარაუდობს, რომ ქართული იდენტობისა და ინტერესების გადააზრება შესაძლოა დაკავშირებული იყოს იმ ტრავმულ დამარცხებასთან, რომელიც ქვეყანამ

განიცადა.³⁰ მაშინ, როცა ყარაბაღის ომში სომხეთის გამარჯვებამ უფრო შეუწყნარებელი პოზიცია წარმოშვა, საქართველოს დამარცხებამ მისი განვლილი გზების სერიოზული კითხვის ნიშნის ქვეშ დაყენება გამოიწვია. შვეარდნაძის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა, რომელიც კომპრომისებითა და მოლაპარაკებებით ხასიათდება, არა მხოლოდ შესაფერისი ტაქტიკაა დასუსტებული და დაქუცმაცებული სახელმწიფოსთვის, არამედ ასახავს ეროვნული იდენტობის მნიშვნელოვან ცვლილებას ეროვნების უფრო ინკლუზიური გაგების სასარგებლოდ. თუმცა, ეს ცვლილება არ უნდა გავაზვიადოთ, რადგან ქართული პოლიტიკის დემოკრატიული და შემწყნარებლური ტონი, როგორც ჩანს, ზემოდან მოდის. რესპუბლიკაში არსებული უმცირესობები კვლავ ეჭვით უყურებენ ქართველებს და გაურკვეველია, შეუძლია თუ არა დაშლილ ქვეყანაში თბილისს წარმატებული მრავალეროვნული დემოკრატიის აშენება.

ცენტრალური აზიის ურთიერთმკვეთი იდენტობები

ცენტრალური აზიის ტრადიციულად ისლამური ხალხების შესწავლისას დასავლელმა მეცნიერებმა ყველაზე უხეში შეცდომა დაუშვეს, როცა ქცევების ახსნა მათი არსებითი რელიგიური და კულტურული მახასიათებლებით სცადეს. სოციოლოგებმა იწინასწარმეტყველეს, რომ საბჭოთა მუსლიმები ისლამური იდენტობისკენ გადაიხრებოდნენ, რომ რელიგიური იდენტიფიკაცია უფრო ძლიერი იქნებოდა, ვიდრე ეთნიკური იდენტიფიკაცია, რომ მუსლიმები ბუნებით ანტისაბჭოურები იქნებოდნენ და რომ პოსტსაბჭოთა მუსლიმები თურქეთთან, ირანთან და არაბული სამყაროსთან გააბამდნენ მჭიდრო ურთიერთობებს. ამ მოლოდინების უმეტესობა მცდარი აღმოჩნდა. რამდენიმე დასავლელმა ავტორმა, სავლელ სამუშაოების არარსებობის პირობებში საბჭოთა შუა აზიელების რელიგიურობა ოფიციალურ საბჭოთა ანტიისლამურ მასალებზე დაყრდნობით გააზვიადა, რადგან კვლევითი სამუშაოების ჩატარება გორბაჩოვამდე რთული იყო, შეუძლებელი თუ არა.³¹ ზოგიერთმა ანალიტიკოსმა აპოკალიფსურად იწინასწარმეტყველა ისლამური ფუნდამენტალიზმის აღზევა, როგორც საფრთხე ევროპული ცივილიზაციისთვის და მათ შეშინებული რუსებიც შეუერთდნენ, რომლებიც საფრთხეებს „მწვანე ნახევარმთვარის“ მხრიდან წარმოიდგენდნენ, რომელიც კავკასიიდან ცენტრალურ აზიამდე და ვოლგამდე გავრცელდებოდა³². მაგრამ რეალურად პოსტსაბჭოთა პერიოდში ისლამური ერთობა მოჩვენებითი აღმოჩნდა და რელიგიაზე დაფუძნებული ზენაციონალური ცივილიზაციური იდენტობები გაცილებით სუსტი იყო, ვიდრე ეროვნული და სუბნაციონალური იდენტიფიკაციები. ალბათ ყველაზე გასაკვირი პოსტსაბჭოთა ხალხების

³⁰ ავტორთან პირადი საუბრიდან.

³¹ მაგალითისთვის, იხილეთ Alexandre A. Bennigsen and Marie Bennigsen Broxup, *The Islamic Threat to the Soviet State* (New York: St. Martin's, 1983); Bennigsen and S. Enders Wimbush, *Muslims of the Soviet Empire: A Guide* (Bloomington: Indiana University Press, 1985); და Hélène Carrère d'Encausse, *Decline of an Empire: The Soviet Socialist Republics in Revolt*, trans. Martin Sokolinsky and Henry A. la Farge (New York: Harper and Row, 1981), pp. 244–265. ამ საკითხების კრიტიკული და ფრთხილი განხილვისთვის, იხილეთ Elizabeth E. Bacon, *Central Asians under Russian Rule: A Study in Culture Change* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1966); Michael Rywkin, *Moscow's Muslim Challenge: Soviet Central Asia* (Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1982); და Jo-Ann Gross, *Muslims in Central Asia: Expressions of Identity and Change* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1992).

³² Alexei Malashenko, "Does Islamic Fundamentalism Exist in Russia?" in Yaacov Ro'i, ed., *Muslim Eurasia: Conflicting Legacies* (London: Frank Cass, 1995), pp. 41–51; Hélène Carrère d'Encausse, *The End of the Soviet Empire: The Triumph of the Nations*, trans. Franklin Philip (New York: Basic Books, 1993), pp. 268–270.

შესამჩნევი მიზიდულობა იყო სხვა პოსტსაბჭოთა ხალხების მიმართ, რუსების მიმართაც კი, და არა არასაბჭოთა გარე ძალების მიმართ. ხოლო იმის შიში, რომ საბჭოთა კოლონიალიზმის დასრულებას ანტირუსული პოგრომები მოჰყვებოდა უადგილო აღმოჩნდა. მიუხედავად იმისა, რომ შუა აზიელები უფრო ხიან კოლონიური ხელისუფლების ხელახალ დამკვიდრებას, ეს არ აისახება მძაფრ ანტირუსულ განწყობებზე.

შუა აზიაში ერების შექმნა უფრო ზემოდან ქვევით, სახელმწიფოს მიერ შემუშავებული პროექტი იყო, ვიდრე ენის ან კულტურის „ბუნებრივი“ ევოლუცია. შუა აზიაში ენა მარტივად არ ემთხვევა ერს, რადგან რეგიონის სხვადასხვა თურქული ენები ერთმანეთთან ისედაც ახლოს არიან. „ცენტრალური აზიის თურქული ენების/დიალექტების კლასიფიკაცია,“ წერს ერთი სპეციალისტი, „უფრო მეტად სუპის დაჭრას ჰგავს“.³³ იმ დასავლელმა ანალიტიკოსებმა, რომლებიც თვლიდნენ, რომ თურქულენოვან ხალხებს შორის ენობრივი კავშირები შესაძლოა მათი გაერთიანების საფუძველი გამხდარიყო ან ანატოლიის თურქებთან ნათესაური კავშირების დამყარების, ვერ გაითვალისწინეს, რომ შუა აზიის ენები საკმარისად განსხვავდებიან ანატოლიური თურქულისგან და რომ ასეთი იდენტიფიკაცია მხოლოდ აბსტრაქტული პროექტია. ანალოგიურად, კავშირი სპარსულენოვანებსა, როგორც არიან ტაჯიკები, და ირანელებს შორის სუსტი რჩება. უზბეკეთის რესპუბლიკის სამოცდაათი წლის შემდეგაც კი, უზბეკური ხალხის ენობრივი ჰომოგენიზება არასრულია. დასავლეთ მხარეში მცხოვრები უზბეკები თურქმენულთან ახლოს მდგომ დიალექტზე საუბრობენ, ხოლო აღმოსავლეთში მცხოვრებლების კი ადვილად ესმით ყაზახებს ან ყირგიზებს. ერთი შუა აზიელი ხალხი მეორეს ერწყმის და მათთან ბევრ საერთოს იზიარებს - რელიგიას, ენას, კულტურას და ადგილის განცდას. ის, რაც მათ ერთმანეთისგან ყველაზე ნათლად განასხვავებს არის საბჭოთა კავშირის მიერ კონსტრუირებული იდენტობები, რომლებიც მათ პასპორტებშია ჩაწერილი და საბჭოთა კავშირის შექმნილი რესპუბლიკები, რომლებშიც ისინი ცხოვრობენ.

პრესაბჭოთა პერიოდში შუა აზიის აბორიგენ ხალხებში ყველაზე გავრცელებული იდენტიფიკაცია ისლამთან იყო, იდენტიფიკაცია, რომელიც დღესაც აქტუალურია. შუა აზიაში „მუსლიმი“ არ არის ვიწრო რელიგიური, არამედ უფრო ინკლუზიური კულტურული და სივრცითი იდენტობა, ესე იგი რაღაც მსგავსი იმისა რაც ბევრი დასავლელისთვის არის „ევროპა“. „იყო მუსლიმი“ გულისხმობს გარკვეულ ბმას ადათ-წესებთან და განსხვავებას რუსებისგან. სომხებს, ებრაელებს, უკრაინელებს და რუსებს ზოგადად ევროპულის ან რუსულის ზოგად კატეგორიაში ათავსებენ ხოლმე. თუმცა მუსლიმად ყოფნა იმდენად არ არის იდენტიფიკაცია მთელ ისლამთან - რადგან თათრებიც რუსებად განიხილებიან - რამდენადაც შუა აზიასთან სიახლოვის აღმნიშვნელია. შუა აზიელი მუსლიმების თვითკონცეფციაში, ოჯახს და თემს - ერთი მეორესთან მჭიდროდ დაკავშირებულს - მთავარი ადგილი უჭირავს მათ ცხოვრებაში და სწორედ ესაა ის ნიშანი რითაც ცენტრალური აზიის მუსლიმები ერთმანეთს განარჩევენ და ამავდროულად რითაც საბაზისო კულტურული ერთიანობას იძენენ.³⁴ არსებობს აზრი, რომ „რუსებმა“ ხელყვეს

³³ John Schoeberlein-Engel, "Identity in Central Asia: Construction and Contention in the Conceptions of 'Özbek,' 'Tājik,' 'Muslim,' 'Samarqandi,' and Other Groups," Ph.D. dissertation, Harvard University, 1994, p. 58.

³⁴ Ibid., p. 225.

მუსლიმი ხალხები.³⁵ (ზოგიერთი ყაზახი და თურქმენი, რომლებსაც მე ვესაუბრე, კიდევ უფრო მძაფრად განიცდის იმას, რომ რუსეთმა ან საბჭოთა კავშირმა მათი განსხვავებული კულტურა გაანადგურა და ისინი დატოვა არა მხოლოდ უხმოდ, არამედ ენის გარეშე.)

მაშასადამე, იდენტობა „მუსლიმი“ ფართოდ უნდა გავიგოთ, როგორც ბუნდოვანი და დიად ჩამოყალიბებული იდენტობა, რომელიც უფრო ნაკლებ რელიგიას და დაპირისპირების პოლიტიკას შეიცავს, ვიდრე ბევრი დასავლელი ანალიტიკოსი ფიქრობდა.³⁶ როგორც წესი ეს იდენტობა არ ეწინააღმდეგებოდა „საბჭოთა“ იდენტობას, რასაც მარკ საროიანის კვლევაც ადასტურებს.³⁷ მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა სახელმწიფო მრავალმხრივ ცდილობდა მუსლიმური იდენტობების აღმოფხვრას და მათი ნაციონალური (უზბეკური, ყაზახური) და საბჭოთა იდენტობებით შეცვლას, თავად საბჭოთა პრაქტიკამვე გააძლიერა ეროვნული და მუსლიმური იდენტობები და გაზვიადებული განსხვავებები შუა აზიელებსა და რუსებს შორის.³⁸ საბოლოო ჯამში, უზბეკური ან ტაჯიკური ენების გამოყენების მსგავსად, რითაც შეიძლება ერთი მუსლიმი მეორისგან არ განირჩეოდეს, ტერმინი მუსლიმი ყველაზე ხშირად გამოიყენებოდა მუსლიმის არამუსლიმისგან, რუსისგან ან ევროპელისგან გასარჩევად.³⁹

³⁵ Ibid., p. 230.

³⁶ „შუა აზიის მუსლიმებს შორის ისლამი იყო და რჩება იდენტობის მთავარ წყაროდ. თუმცა რელიგიური იდენტობების ფორმირებისა და ცვლილების წესი, რელიგიური კუთვნილების მნიშვნელობა და რელიგიაზე დამყარებული იდენტობების გაგება მხოლოდ ერთი ასპექტია იდენტობათა კომპლექსისა, რომელიც არ არის დახშული, ერთგანზომილებიანი და უცვლელი კატეგორიებით შედგენილი.“ Gross, *Muslims in Central Asia*, p. 16.

³⁷ საროიანის მტკიცებით, საბჭოთა კავშირში მუსლიმ სასულიერო პირებს საკუთარი დღის წესრიგი ჰქონდათ და "ჩართულები იყვნენ იდენტობისა და რელიგიური ორგანიზაციის ახალი ფორმების ძიების შემოქმედებით პროცესში, რათა მუდმივად ცვალებადი რთული ძალაუფლებრივი ურთიერთობების სისტემაში თავისთვის და მათი თემისთვის ადგილი ეპოვათ და დამკვიდრებულიყვნენ. რეპრესიული გზები, რომლითაც მუსლიმი სამღვდლოება თავის თავს და მუსლიმური თემის სურათს ქმნის, ბევრად უფრო შეესაბამება მუსლიმურ საზოგადოებაში ჰეგემონიისკენ სწრაფვას, ვიდრე სახელმწიფო ხელისუფლებასთან მის ურთიერთობას". Mark Saroyan, *Minorities, Mullahs, and Modernity: Reshaping Community in the Former Soviet Union*, ed. Edward W. Walker (Berkeley: International and Area Studies, University of California, Berkeley, 1997), pp. 25–26.

³⁸ ანთროპოლოგებისა და რეგიონის ვიზიტორების ბოლოდროინდელი ნაშრომები მიუთითებს იმაზე, რომ ისლამის მიმდევრობა მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა თურქესტანის მასშტაბით, ხოლო საბჭოთა პოლიტიკამ მისი ხალხის მიმდევრობა მოარყია, მიუხედავად იმისა რომ მუსლიმურ სამყაროსთან და ისლამთან, როგორც კულტურასთან ხანგრძლივი იდენტიფიკაცია კვლავ შენარჩუნდა და აქტიურად ხდება მისი მხარდაჭერა. უზბეკეთში ისლამის მიმდევრობას გამოხატავენ არა ქალაქებში და, რა თქმა უნდა, არა ურბანულ ინტელიგენციაში (რომელიც მოსახლეობის ყველაზე გარუსებული და სეკულარული ნაწილია), არამედ ცალკეულ რეგიონებში, როგორცაა ფარგანას ველი და მთის სოფლები ჰისარ-ზარაფშანში ქედზე.

³⁹ შობერლინ-ენგელი ეროვნებასა და რელიგიას შორის კავშირის ასახსნელად აღნიშნავს: „ის, რაც დანამდვილებით შეიძლება ითქვას არის ის, რომ „ოზბეკები“, მცირე გამონაკლისების გარდა, არიან „მუსლიმები“ და რომ ამას სამი ფართო მნიშვნელობა აქვს როგორც „ოზბეკებისთვის“, ისე სხვა შუა აზიელებისთვის: 1) მათ სწამთ ისლამური რელიგიის ძირითადი პრინციპების, როგორცაა: „არ არსებობს ღმერთი გარდა ალაჰისა და მუჰამედი არის მისი წინასწარმეტყველი“; 2) ისინი მისდევენ ისლამთან დაკავშირებულ ტრადიციულ პრაქტიკებს და წარმოდგენებს; და 3) ისინი "აბორიგენები" არიან მსოფლიოს ამ არსებითად "მუსლიმურ" ნაწილში, განსხვავებით რუსებისა და სხვებისგან, რომლებსაც შუა აზიაში უყურებენ როგორც უცხოებს." Schoeberlein-Engel, "Identity in Central Asia," p. 50.

ეროვნული, რეგიონული და რელიგიური იდენტობების გარდა, შუა აზიაში ძალას ინარჩუნებს კიდევ ერთი ზენაციონალური იდენტიფიკაცია: „საბჭოთა“ იდენტობა, არა იმდენად საბჭოთა კავშირთან იდენტიფიკაციის, როგორც სისტემის ან პოლიტიკური პროექტის გაგებით, არამედ როგორც კოსმოპოლიტური რუსული და საბჭოთა კულტურული საერთო იდენტობა. ეს უგულებელყოფილი თემა ეროვნული იდენტობების ამკარა წარმატების მსხვერპლი გახდა, რომელმაც ცენტრალური საბჭოთა სახელმწიფოს თანდათანობით დასუსტებასთან ერთად საბჭოთა კავშირის დაშლა და დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოების გაჩენა გამოიწვია. როგორც წესი არგუმენტი შემდეგ სახეს იღებს ხოლმე, რომ საბჭოთა ხელისუფლების მიერ მხარდაჭერილი განზოგადებული საბჭოთა იდენტობა ხელოვნური, თავსმოხვეული და ბევრად უფრო სუსტი იყო, ვიდრე უფრო „ბუნებრივი“, პირველყოფილი ეროვნული იდენტობები. მიუხედავად ამისა, შუა აზიელებმა საბჭოთა კულტურისა და აზროვნების დიდი ნაწილი შეითვისეს და გამოირჩეოდნენ იმით, რომ გვიან საბჭოთა პერიოდში არ მონაწილეობდნენ მასობრივ ნაციონალისტურ ან სეპარატისტულ მოძრაობებში. ალბათ სწორედ აქაა იმპერიის ერთ-ერთი ყველაზე მზაკვრული შედეგის გასაღები. ცივილიზაციის, პროგრესის, სოციალიზმისა და განვითარების შესახებ საბჭოთა დისკურსის მიღებით, შუა აზიელები დაყაბულდნენ იმ აზრს, რომ მუსლიმი ხალხები „ჩამორჩენილები“ იყვნენ, რომ მათ რუსეთისგან მიიღეს „ცივილიზაცია“ და რომ (ალბათ, არადიარებულად) იმპერიული ან საბჭოთა პოლიტიკის კოლონიური ასპექტები გამართლებადი იყო განვითარების თვალსაზრისით.⁴⁰ თუმცა, ნაცვლად კოლონიური კულტურის სრული ან პასიური მიმღებლობისა, კოლონიზებულმა ხალხებმა შეიძლება მიიღონ მოცემული იერარქიები და დომინანტური ღირებულებები და ამავედროულად განიცადონ თავსმოხვეული არასრულფასოვნების განცდის ტვირთი და ტკივილი. ყველაზე წარმატებულმა ინტელექტუალებმა და პოლიტიკოსებმა წარმატებას მიაღწიეს სწორედ იმიტომ, რომ კარგად იცოდნენ რუსული და სხვაგვარადაც გათვითცნობიერებულები იყვნენ გასაბჭოებულ კულტურაში. მაგრამ როგორი რუსიფიცირებულებიც არ უნდა იყვნენ შუა აზიელები, ისინი ხშირად განიცდიდნენ დისკრიმინაციას, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ისინი სწავლის გასაგრძელებლად ან სამხედრო სამსახურისთვის რეგიონს ტოვებდნენ. საკუთარი ისტორიების არასათანადო ცოდნით, შუა აზიელებს გამოთიშულობისა და დაქვემდებარებულობის განცდა ჰქონდათ, თუმცა საბჭოთა კულტურის მიმართ ბევრი არ განიცდიდა განსაკუთრებულ მტრობას.⁴¹ მართლაც, გვიან საბჭოთა პერიოდში თითქმის შეუძლებელი იყო რეალურად არსებული შუა აზიური კულტურის საბჭოთა კულტურის მრავალი ასპექტისგან გამოყოფა.⁴² იმის განცდა, რომ ისინი მთელი თავისი ამბივალენტურობით საბჭოთა გამოცდილებით ჩამოყალიბდნენ (განსაკუთრებით კაცები, რომლებიც ჯარში მსახურობდნენ), შუა აზიელებს რუსეთთან აკავშირებს და ამორებს ყოფილი საბჭოთა კავშირის ფარგლებს გარეთ მცხოვრები მუსლიმებისგან, რომლებსაც საკმაოდ განსხვავებული სოციალური და პოლიტიკური გამოცდილებები ჰქონდათ.

⁴⁰ იქვე., p. 248.

⁴¹ იქვე., p. 250.

⁴² საბჭოთა ხელისუფლების დაშლიდან წლების შემდეგ, ყაზახეთის ქალაქ ჯამბულში ვუყურებდი ახალდაქორწინებულ ყაზახებს, როგორ აწყობდნენ ყვავილებს „დიდი სამამულო ომის“ მემორიალთან. როდესაც ვკითხე ამ გამოგონილ საბჭოთა ტრადიციაზე, ადგილობრივები ვერ მიხვდნენ რატომ უნდა ეთქვათ უარი იმაზე რაც მათთვის წლების განმავლობაში წმინდად ქცეული წეს-ჩვეულება იყო. მათთვის ეს იყო არა რაღაც „კონსტრუირებული“, არამედ გაპირველყოფილებული წარსულის ნაწილი.

უზბეკეთი: ინკლუზიური იდენტობა ავტორიტარულ სახელმწიფოში

ცენტრალური აზიის ხალხები საბჭოთა ხალხთა შორის ბოლონი იყვნენ, რომლებმაც ცხადად დიფერენცირებული „ეროვნული“ იდენტობები შეიძინეს. მართალია საბჭოთა უზბეკი მეცნიერები ზოგჯერ ამტკიცებდნენ, რომ უზბეკი „ერის“ ისტორია ძვ.წ. პირველი ათასწლეულიდან იწყება და შესაძლოა უფრო ადრინდანაც, ანალიტიკოსთა უმეტესობა ამტკიცებს, რომ უზბეკური იდენტობა არსებითად თანამედროვე იდენტობაა და მართებულია ის მხოლოდ მეოცე საუკუნის საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა რესპუბლიკებთან დავაკავშიროთ. უზბეკური იდენტობების გულდასმით შესწავლისას, ანთროპოლოგი ჯონ შობერლაინ-ენგელი აჩვენებს, რომ „სახელი „უზბეკი“ შუა აზიაში შაიბანიდების დამპყრობლურ ომებთან ერთად მე-16 საუკუნეში გაჩნდა“ და მას მერე ის „დაკავშირებული იყო შაიბანიდების შთამომავლებთან, რომლებიც სახანოებს იქამდე მართავდნენ სანამ რუსეთმა მათ დამოუკიდებლობა არ წაართვა“.⁴³ უზბეკი ნიშნავდა მათ, ვინც დაკავშირებული იყო მმართველ ელიტებთან, დამპყრობელი ჯარის მებრძოლებთან და უზბეკური დინასტიების ქვეშევრდომებთანაც კი. ისინი შეიძლება ლაპარაკობდნენ თურქულად ან ტაჯიკურად, იყვნენ მომთაბარენი ან არამომთაბარენი, ჰქონდეთ ძლიერი ტომობრივი კუთვნილება ან არა; ხოლო უზბეკობასთან გაიგივების ეს განცდა შედარებით შესუსტებული იყო, მას არ გააჩნდა ეროვნული იდენტობის ხარისხი და ნაკლებად მყარად იყო გამჯდარი, ვიდრე ტომობრივი, სხვა საგვარეულო ან ადგილობრივი რეგიონული იდენტობები. ხალხები ნაკლებად განირჩეოდნენ ერთი და უფრო მეტად არამომთაბარეობით ან მომთაბარეობით. არამომთაბარე ხალხები ცნობილები იყვნენ როგორც სარტები, ხოლო მომთაბარეებს ხშირად "ყაზახებს" უწოდებდნენ.⁴⁴

1924 წელს უზბეკეთის საბჭოთა რესპუბლიკის დაარსებით, მოსახლეობის იდენტობა მკვეთრად შეიცვალა. გაუქმდა კატეგორია „სართი“; თურქულენოვანი სართები უზბეკები გახდნენ; ხოლო სპარსულად მოლაპარაკე სართები ტაჯიკები. ლინგვისტურმა იდენტიფიკაციამ სოციალურ დაყოფები გადაკვეთა, გააერთიანა ზოგიერთი ქალაქის მომთაბარეები და სოფლის მცხოვრებლები, ხოლო არამომთაბარე მოსახლეობა ცალკეულ „ეროვნებებად“ დაყო.⁴⁵ მცირე თურქულ ჯგუფებთან მაიდენტიფიცირებელი მთელი რიგი იდენტობები - ლაკაები, კარლუქები, ყივჩალები, ჩატათაიები - და თავად "თურქული" იდენტობა მოიშალა (ეს ხალხები უზბეკურ იდენტობაში ინტეგრირდნენ), ხოლო ყაზახი, თურქმენი და ყარაყალფაკური იდენტობები შენარჩუნდა.⁴⁶

⁴³ John Schoeberlein-Engel, "The Prospects for Uzbek National Identity," *Central Asia Monitor*, No. 2 (1996), p. 13.

⁴⁴ Martha Brill Olcott, *The Kazakhs*, 2d ed. (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1995); და Edward A. Allworth, *The Modern Uzbeks, from the Fourteenth Century to the Present: A Cultural History* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1990).

⁴⁵ Schoeberlein-Engel, "The Prospects for Uzbek National Identity," p. 14.

⁴⁶ თავის საველე სამუშაოებში შობერლაინ-ენგელმა აღმოაჩინა, რომ ზოგიერთი იდენტობა, რომელიც ოფიციალურად სამოცდაათი წლის წინ გაუქმდა, საბჭოთა პერიოდში მაინც შენარჩუნდა. ფარღანას ხეობის ყივჩალები კვლავ ცალკე ხალხად აღიქვამენ თავს, უფრო ახლოს არიან ყირგიზებთან და ყაზახებთან, ვიდრე არაყივჩად უზბეკებთან, რომლებსაც ისინი კვლავ "სართებად" მოიხსენიებენ. ასევე არსებობას განაგრძობს ეთნიკური კონოტაციის მქონე ვერტიკალური იდენტობებიც. ხოჯაები წარმოადგენენ ხალხს, რომლებიც თავიანთ თავს მნიშვნელოვანი რელიგიური ფიგურების შთამომავლებად თვლიან და

უზბეკს, ისევე როგორც რუსს, შეიძლება ჰქონდეს ეროვნების ორმაგი მნიშვნელობა - ერთი მხრივ ეთნიკურობის, ხოლო მეორე მხრივ მოქალაქეობის. უზბეკეთის ბევრმა ვიზიტორმა აღნიშნა, რომ ისეთ ქალაქებში, როგორც სამარყანდია, ხალხის უმრავლესობა ტაჯიკურენოვანია, მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა აღწერის ოფიციალური მონაცემები ამტკიცებს, რომ უმრავლესობა უზბეკები არიან. ბევრი ტაჯიკურენოვანი პასპორტებში უზბეკებად არიან ჩაწერილები და შესაძლოა თავს მართლაც უზბეკებად აღიქვამდნენ, იმ გაგებით რომ ისინი რესპუბლიკის წევრები არიან და მის ტერიტორიაზე ცხოვრობენ.⁴⁷ 1989–90 წლებში, სამარყანდში, რამდენიმე „ტაჯიკმა“ სცადა შეექმნა ტაჯიკური აღორძინების მოძრაობა, თუმცა ეროვნების საკითხისადმი საყოველთაო გულგრილობას წააწყდნენ, მანამდეც კი, სანამ მათი ძალისხმევა უზბეკეთის მთავრობის მიერ რეპრესირებული იქნებოდა.⁴⁸ "არც 'ერი', რომელიც ოფიციალურად წარმოდგენილია როგორც „ოზბეკური“ [უზბეკური] იდენტობა და არც 'ეროვნული უმცირესობა', რომელიც 'ტაჯიკური' იდენტობითაა წარმოდგენილი არ ყოფილა განსაკუთრებით დამაჯერებელი სამარყანდელი ტაჯიკურენოვანი მოსახლეობისთვის.⁴⁹ თუმცა, არ უნდა გავაზვიადოთ უზბეკეთის ეროვნული ცნობიერების ერთიანობა და საყოველთაოობა, ყველაზე თვალშისაცემი უზბეკეთში არის ის, რომ სუბნაციონალური და რეგიონალური იდენტობები და ზენაციონალურ ისლამურ იდენტობასთან ტრადიციული ბმა უზბეკური ერისა და უზბეკეთის რესპუბლიკასთან იდენტიფიკაციის პარალელურად თანაარსებობდა. გარკვეულწილად, საბჭოთა ტერიტორიული ეროვნული იდენტობების მემკვიდრეობა უფრო მძლავრი აღმოჩნდა, ვიდრე ძველი ზენაციონალური იდენტობები, როგორცაა რეგიონული იდენტიფიკაცია თურქესტანთან ან რელიგიური ისლამთან, რომლებიც 1924 წელს შექმნილ საზღვრებს სცდებოდნენ. ეს შესაძლოა იმიტომ, რომ ეროვნება ადმინისტრაციულად და რესურსების განაწილებით იყო ინსტიტუციონალიზებული. მაგრამ მაშინაც კი, როცა პოსტსაბჭოთა ხელისუფლებები ცდილობენ ახალი ეროვნული იდენტობების აგებას, მათ ანგარიში უნდა გაუწიონ იმ ფაქტს რომ არსებული იდენტობები ურთიერთკვეთენ მეზობლებს და ქალაქებს, ტომებს და ეთნიკურ კუთვნილებებს, ერებს, რესპუბლიკებსა და რელიგიებს, რომლებიც საკმაოდ წარმატებულად თანაცხოვრობენ დამოუკიდებელ უზბეკეთში, და შეიძლება ითქვას, სხვა სამხრეთი სარტყელის ქვეყნებშიც.

ასე რომ, უზბეკეთი შედარებით ახალი ერია რთული ეთნიკური, რელიგიური, რეგიონული და, მათ შორის, საბჭოთა იდენტობების შრეებით. სხვა მუსლიმური რესპუბლიკების უმრავლესობის მსგავსად, უზბეკეთში არ ყოფილა სახალხო ნაციონალისტური მობილიზაცია საბჭოთა რეჟიმის წინააღმდეგ, ხოლო 1991 წლის მარტის საკავშირო რეფერენდუმზე უზბეკებმა თითქმის ერთხმად მისცეს ხმა სსრკ-ში დარჩენას. ეთნიკური ძალადობა 1989 და 1990 წლებში მიმართული იყო არა რუსების ან საბჭოთა სახელმწიფოს წინააღმდეგ, არამედ მუსლიმების, თურქი მესხების

ხოჯაების ჯგუფის შიგნით ქორწინებთან, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი შეიძლება სხვადასხვა ენაზე საუბრობდნენ.

⁴⁷ შობერლაინ-ენგელის სავლელ სამუშაოები მიუთითებს იმაზე, რომ „სამარყანდში ტაჯიკურენოვანთა დიდი უმრავლესობა როგორც ჩანს იღებს თავის ადგილს უზბეკეთში და მათ ერთგვარი ზედაპირული უზბეკური იდენტობაც კი გამოიმუშავეს. მოსაზრება, რომ სამარყანდში ტაჯიკური იდენტობა უზბეკეთის დესტაბილიზებას ანდენს ვარაუდია, რომელიც გამოცდილებით არ დასტურდება“. Schoeberlein-Engel, “The Prospects for Uzbek National Identity,” p. 19.

⁴⁸ Ibid., p. 218.

⁴⁹ Ibid., p. 219.

წინააღმდეგ, რომლებიც სტალინმა საქართველოდან გადაასახლა და ყირგიზეთის ომის რეგიონის ყირგიზების წინააღმდეგ, რაც ძირითადად ეკონომიკური კონკურენციით იყო გამოწვეული. სახელმწიფო ხელისუფლებამ მხოლოდ 1991 წლის აგვისტოში გორბაჩოვის წინააღმდეგ წარუმატებელი გადატრიალების შემდეგ იქცა პირი დამოუკიდებლობისკენ, ხოლო ძველმა პარტიულმა ელიტამ 1990-იან წლებში, ახლა უკვე მოსკოვის კონტროლისგან თავისუფალმა, არსებითად შეინარჩუნა რესპუბლიკაზე კონტროლი. უზბეკეთში არც რევოლუცია მომხდარა და არც რაიმე დიდი რეფორმა. კომუნისტები, რომლებიც ერის ლიდერები გახდნენ, სისტემატიურად თრგუნავდნენ ან ანეიტრალებდნენ ნებისმიერ ოპოზიციას. პრეზიდენტი კარიმოვი ხელს უწყობდა უზბეკეთის ეროვნულ კულტურას, მაგრამ ზღუდავდა ისეთ უფრო შოვინისტურ გამოხატულებებს, რასაც შესაძლოა ხელი შეეწყოს ესოდენ საჭირო კვალიფიციური რუსი მუშაკების მიერ რესპუბლიკის დატოვებისთვის. ახლა ტაშკენტის ცენტრალურ პარკში, სადაც ოდესღაც ლენინი იდგა, თიმურის უზარმაზარი ქანდაკება დგას. მიუხედავად იმისა რომ ის შუა აზიის დამპყრობელი მონღოლი იყო, იმის გამო რომ ის სამარყანდშია დაკრძალული, ის უზბეკური ეროვნული ტრადიციის ნაწილი გახდა.

მიუხედავად ამისა უზბეკეთის ხელმძღვანელობა ეროვნულ უზბეკურ იდენტობას ავითარებს და ამას ეთნიკურობაზე განსაკუთრებული აქცენტის გარეშე აკეთებს. უზბეკეთის მოქალაქეობა ხელმისაწვდომია რესპუბლიკის ყველა გრძელვადიანი მაცხოვრებლისთვის და ამავდროულად წახალისებულია უზბეკური ენის ცოდნაც. ოფიციალური უზბეკური სალიტერატურო ენა, რომელიც აღმოსავლეთში ფარგანას ველის დიალექტს ეფუძნება, ყველა უზბეკისთვის არ არის ადვილად გასაგები, ხოლო რუსულ, ტაჯიკურ და სხვა თურქულ ენებს ბევრი მოქალაქე ყოველგვარი პრობლემის გარეშე იყენებს.⁵⁰ უზბეკური იდენტობა ფართო და ინკლუზიურია, რაც აირეკლავს იმ ხალხთა მრავალფეროვნებას, რომლებიც საბჭოთა პერიოდში უზბეკები გახდნენ. პოლიტიკური ავტორიტარიზმისა და ინკლუზიური ეროვნული იდენტობის ერთობლიობამ ხელი შეუწყო, ყოველ შემთხვევაში, ამ დრომდე მაინც, სოციალური სტაბილურობის შესაშურ დონეს.

ტაჯიკეთი: ეროვნული იდენტობის გადატვირთვა

ტაჯიკეთი ეთნიკურად ჰეტეროგენულია. 1989 წელს, ბოლო საბჭოთა აღწერისას 3,1 მილიონი ტაჯიკი იყო, 1,2 მილიონი უზბეკი და დაახლოებით 400 000 „ევროპელი“.⁵¹ რესპუბლიკა მიმდებარე ტერიტორიებისგან იყო შეკონწიწებული, რომლებშიც რიცხობრივად სპარსულენოვანები დომინირებდნენ, თუმცა ორი ძირითადი სპარსულენოვანი ქალაქი, ბუხარა და სამარყანდი, უზბეკეთს დარჩა, რითაც ახალ სახელმწიფოს (რომელიც უზბეკეთს მხოლოდ 1929 წელს გამოეყო) მისი ინტელიგენციის დიდი ნაწილი გამოაკლდა. როგორც წესი ტაჯიკები შუა აზიის სპარსულენოვანებად ითვლებიან, რომლებიც განსხვავდებიან ისეთი თურქულენოვანებისგან, როგორებიც უზბეკები ან თურქმენები არიან. მაგრამ ეთნონიმის ეს

⁵⁰ Gregory Gleason, “Uzbekistan: The Politics of National Independence,” in Ian Bremmer and Ray Taras, eds., *New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), pp. 583–584.

⁵¹ მიუხედავად იმისა, რომ ცალკე არ არიან გამოყოფილი, დადგენილია, რომ ჰამირი მოსახლეობის რაოდენობა დაახლოებით 200 000 იყო. Olivier Roy, *The Civil War in Tajikistan: Causes and Implications: A Report of the Study Group on the Prospects for Conflict and Opportunities for Peacemaking in the Southern Tier of Former Soviet Republics* (Washington, D.C.: United States Institute of Peace, 1993), p. 9.

გამოყენებაც კი შედარებით გვიანდელია. მეცხრამეტე საუკუნემდე „ტაჯიკებად“ მოიხსენიებდნენ ადამიანებს, რომლებიც ოაზისებში ცხოვრობდნენ და არა კონკრეტულ ენობრივ ჯგუფებად. მოგვიანებით ეს სახელი ქალაქების მაცხოვრებლებს ან მთებში მცხოვრებ ცალკეულ ხალხებს მიემართებოდა.⁵² საბჭოთა ხელისუფლების მმართველობის დროს უზბეკეთში ტაჯიკები ფორმალურად, სტატისტიკურად შეუერთდნენ დომინანტურ უზბეკურ ეროვნებას, ხოლო ტაჯიკეთში მცხოვრები ხალხები, რომლებიც ეთნოგრაფების ან აღწერის ავტორების მიერ ცალკე იდენტიფიკაციად იყვნენ მონიშნულები, დროთა განმავლობაში ინტეგრირდნენ ტაჯიკურ ეროვნულ იდენტიფიკაციაში. ყველაზე მძაფრად ეს შეეხო პამირიელ ხალხებს (შულნები, იაზულემები, რუმანები, იშკამიმიები, ვახიები და სხვები), რომელთაგან ბევრი 1925 წელს დაარსებულ გორნო-ბადახშანის ავტონომიურ რეგიონში ცხოვრობდა, ხოლო 1959 წლის საბჭოთა აღწერაში ისინი მთლიანად გაქრნენ როგორც სტატისტიკური კატეგორიები. მიუხედავად სახელმწიფოს ასიმილაციური პოლიტიკისა, ბევრი პამირიელი, რომელიც სუნიტი ტაჯიკებისგან განსხვავებით შიიტი მუსლიმია, დაჟინებით მოითხოვდა „ტაჯიკურის ნაცვლად (რასაც ისინი ხშირად ძალიან ცუდად ლაპარაკობენ) რუსულად ლაპარაკს, როგორც 'ტაჯიკებისგან' მათი განსხვავების გამოხატულებას, რომელსაც ისინი ხანდახან ზემოდანაც უყურებენ“.⁵³ მიუხედავად იმისა, რომ ირანთან ლინგვისტური კავშირები შეიძლება ამ ქვეყანასთან გარკვეულ იგივეობაზე მიუთითებდეს, სინამდვილეში, შიიტურ ირანსა და ძირითადად სუნიტურ ტაჯიკეთს საერთო იდენტობა არ აქვთ.⁵⁴

საქართველოს მსგავსად, ტაჯიკეთიც სამოქალაქო და ეთნიკური ომებით ჩამოიშალა, თუმცა ადამიანური ტრაგედიის მასშტაბი შუა აზიის ამ რესპუბლიკაში კიდევ უფრო დიდი იყო. აქ ეროვნული იდენტობის სიმყიფემ და ალტერნატიული პოლიტიკური და რეგიონული იდენტობების აღორძინებამ ითამამა ძირითადი როლი სოციალურ რღვევებში, თუმცა, საქართველოს მსგავსად, იქაც კონკრეტულმა დისკურსებმა და ლიდერებმა შეუწყვეს ხელი ძალადობის გაღვივებას.⁵⁵ ხალხი დაიყო „ეთნიკური“ ნიშნით (უზბეკები ტაჯიკების და ტაჯიკები პამირიელების წინააღმდეგ), რეგიონული კუთვნილებით (ხოჯანდი და კულაბი ერთ მხარეს, კარატეგინი, იურგან ტეპე და პამირის რეგიონი მეორეს მხარეს) და სოციოლოგიური ნიშნით (ძველი კომუნისტური ელიტა ამომავალი ინტელიგენციის წინააღმდეგ).⁵⁶ ტაჯიკეთის სამოქალაქო ომში გახვევის წყარო კომუნისტ კონსერვატორებსა და „დემოკრატიულ“ ოპოზიციას შორის დაპირისპირება გახდა, რომლებიც ურთიერთდაპირისპირებულ რეგიონებში იყვნენ წარმოდგენილები. პოლიტიკური ბრძოლის ერთ მხარეს ტრადიციული კომუნისტი ლიდერები წარმოადგენდნენ, მათი პატრონებისა და კლიენტების რთული ქსელებით, რომლებიც, მათ უზბეკ მოკავშირეებთან ერთად, ჩართულები იყვნენ გაფართოებულ ოჯახებში,

⁵² Schoeberlein-Engel, "Identity in Central Asia," pp. 118, 123–153.

⁵³ Ibid., p. 133.

⁵⁴ Roy, *The Civil War in Tajikistan*, p. 15.

⁵⁵ „მიუხედავად იმისა, რომ სამოქალაქო ომს იდეოლოგიური და სტრატეგიული მიზნებიც ამწვავებს, როგორც ჩანს მთავარი საშიშროება ფაქტორი საერთო ტაჯიკური იდენტობის ნაკლებობა და ერთიანი ტაჯიკური სახელმწიფოს აშენებისთვის საერთო ნების ნაკლებობაა, განსხვავებით მხარდი უზბეკური ეთნიკური თავდაჯერებულობისგან.“ Ibid., p. 11.

⁵⁶ Ibid.

კლანებში და ადგილობრივ ურთიერთობებში.⁵⁷ კომუნისტები მზად იყვნენ ხელი შეეწყობთ ცალკეული რეგიონებისთვის და მათდამი ლოიალობა გამოეჩინათ, რათა ყოველგვარი ფართო, უფრო მიმზიდველი პროგრამის არარსებობის პირობებში მხარდაჭერა მოეპოვებინათ. ტაჯიკეთში „სოციალისტურ“ სისტემას მხოლოდ ზედაპირული კავშირი ჰქონდა რაიმე სახის მარქსიზმთან, ნაცვლად ამისა ის წარმოადგენდა იმას, რასაც ოლივიე როი საბჭოთა ეკონომიკის „რეტრადიციონალიზებას“ უწოდებს. „კოლხოზები თანამედროვე ტომებად გადაიქცა, ხოლო პარტიის მდივანი თანამედროვე ტომის ბელადად. შესაბამისად, ამ ნეოტრადიციულ საზოგადოებასთან კომუნისტები ბევრად უკეთ ადაპტირდნენ, ვიდრე მოლები ან 'დემოკრატები'."⁵⁸

ოპოზიცია შედგებოდა კულტურული აღორძინების ინტელექტუალთა ფართო პოლიტიკურ კოალიციისგან (რასტოხეზის მოძრაობა), პამირიელებისგან, ტაჯიკეთის დემოკრატიული პარტიისგან და ისლამური აღორძინების პარტიისგან. „ამ ალიანსის საერთო მიზანი იყო წარმოედგინა ისინი, ვინც დიდი ხანია გარიყულები იყვნენ რეგიონებზე დაფუძნებული კლიენტალისტური კომუნისტური პარტიული სისტემიდან“.⁵⁹ ზოგადად ტაჯიკური ინტელიგენცია თავის თავს უფრო მეტად რეგიონებთან აიდენტიფიცირებდა, ვიდრე მთლიანად ტაჯიკეთთან, ხოლო „დემოკრატები და ნაციონალისტები, ძირითადად, უნივერსიტეტში განათლებული მცირერიცხოვანი ინტელიგენციისგან შედგებოდნენ, რომლებიც არ მოდიოდნენ კულაბისა და ხოჯანდის მმართველი ოლქებიდან“.⁶⁰ ისინი იმედებს 1991 წლის შემოდგომის საპრეზიდენტო არჩევნებში გამარჯვებაზე ამყარებდნენ, მაგრამ როდესაც ეს მცდელობა ჩავარდა და ძველმა კომუნისტმა ბოსმა საბჭოთა სტილის უმრავლესობა მოიპოვა, საარჩევნო პროცესში ჩართულობის შეუძლებლობამ გზა გაუხსნა ქუჩის ახალ დემონსტრაციებს, რომელმაც ახალი ძალით 1992 წლის მარტში იფეთქა და გაზაფხულამდე გაგრძელდა. კიდევ უფრო კონსერვატიულმა კომუნისტებმა კულაბელი მებრძოლებით შედგენილი ჯარით ხელისუფლების დამხობა სცადეს. ვარაუდობენ რომ მთელ ამ ბრძოლებში 50 000 ადამიანი დაიღუპა და მოსახლეობის 10 პროცენტი ლტოლვილად იქცა. კულაბი-ხოჯანდელთა ძალებმა, რომლებიც დახმარებას და მხარდაჭერას რუსეთისა და უზბეკეთისგან იღებდნენ, ნოემბერში დუშანბედან მთავრობა განდევნეს და იმომალი რახმონოვის მეთაურობით საკუთარი რეჟიმი დაამყარეს. თანდათან კულაბებმა ხოჯანდების განდევნა და მთავრობაში საკუთარი მომხრეების დასმა დაიწყეს. ხოჯანდებმა, რომლებიც „უზბეკური“ იდენტობის მქონე ხალხით დასახლებულ რაიონს მართავენ, გამოყოფით და უზბეკეთთან შეერთებით დაიმუქრნენ. დემოკრატიული ბრძოლის რეგიონულ და ეთნიკურ იდენტობებზე დაფუძნებულ ომში გადაზრდამ დაამსხვრია ის, რაც სუსტი ტაჯიკური ეროვნული იდენტობისგან დარჩა და რის შექმნასაც საბჭოთა კავშირი ცდილობდა. ტაჯიკეთი არის ადგილი, სადაც საბჭოთა წესრიგის დაშლამ არა იმდენად გააღღვო

⁵⁷ კომუნისტურ ელიტას ძლიერი ადგილობრივი დასაყრდენი ჰქონდა ლენინაბადის პროვინციასა (რომლის დედაქალაქი ხოჯანდია) და კულაბის პროვინციაში, ისევე როგორც ჰქონდა ეთნიკური შეფერილობა, რადგან ლენინაბადი არეალია, რომელიც ან უზბეკურია, ან "უზბეკიზებული" და გარკვეულწილად, კულტურული თვალსაზრისით "რუსულია". პამირები ძირითადად გარიყულები იყვნენ მაღალი პარტიული თანამდებობებიდან.

⁵⁸ Roy, *The Civil War in Tajikistan*, p. 22.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid., p. 23.

ძველი იდენტობები, რომლებიც ძველმა რეპრესიულმა რეჟიმმა გაყინა, არამედ გახსნა ახალი შესაძლებლობები რეკონსტრუირებული რეგიონული და პოლიტიკური იდენტობებისთვის, რომელთა გარშემოც კონფლიქტებმა იფეთქა.

ყაზახეთი: სამოქალაქო ერის მშენებლობა ორეროვნულ სახელმწიფოში

ყაზახეთი წარმოადგენს ისეთი სახელმწიფოს მაგალითს, რომელსაც ეროვნული და პოლიტიკური იდენტობის სერიოზული პრობლემები აქვს და რომელმაც ამ პრობლემის დროებით მოგვარება შეძლო. ყაზახები არასოდეს ყოფილან თავის რესპუბლიკაში უმრავლესობა. რუსეთის მოსაზღვრე რესპუბლიკის ჩრდილოეთ ნაწილებში მოსახლეობის დაახლოებით 80 პროცენტი არაყაზახია და ბევრი რუსი თვლის, რომ ჩრდილოეთ ყაზახური სტეპი და აღმოსავლეთ ყაზახეთი სწორედ რომ რუსეთის ნაწილია.⁶¹ ყაზახეთის შედარებით მშვიდ გადასვლას დამოუკიდებელ სახელმწიფოებრიობაში არ ჰქონდა სომხეთის მსგავსი ეთნიკური ჰომოგენურობისა და ფართო და შედარებით ერთიანი ნაციონალისტური მოძრაობის უპირატესობა. არც საქართველოს მსგავსი მგზნებარე ნაციონალიზმი, რომელსაც არჩეული მებრძოლი ლიდერი ედგა სათავეში. ყაზახეთში საბჭოთა კომუნისტური პარტიის უკანასკნელი ხელმძღვანელი, ნაზარბაევი, გაცხადებული გორბაჩოველი იყო რომელიც საბჭოთა კავშირის შენარჩუნებას და უფრო ლიბერალურ წყობაზე თანდათანობით გადასვლას ემხრობოდა. დამოუკიდებლობა მას და ყაზახეთს უეცრად ეწვია, როცა 1991 წლის 8 დეკემბერს სამმა სლავურმა რესპუბლიკამ სამხრევად დატოვეს სსრკ. როგორც ახალი სახელმწიფოს პრეზიდენტი, ის ფრთხილად და ოსტატურად მანევრირებდა ყაზახებს, რომელთაგან ზოგიერთი უფრო ნაციონალისტური ხდებოდა, და რუსებს შორის, რომლებსაც ემინოდათ მათი მომავლის ახლად დამოუკიდებელ სახელმწიფოში.

ნაზარბაევი ყაზახეთს ყაზახთა სამშობლოდ წარმოიდგენდა, რომელიც ხელს უწყობს ყაზახურ ენას და ყაზახეთის ისტორიის უფრო ეროვნულ ვერსიას და მრავალეროვან სახელმწიფოდ, რომელშიც ყველა „ყაზახეთელს“ ექნება თანაბარი სამოქალაქო უფლებები და შესაძლებლობები. მან დათრგუნა აგრესიული ნაციონალისტები, დასაჯა ისლამისტები (ე.წ. ვაჰაბიტები) და დათანხმდა ყაზახურ ენაზე უფრო ნელ გადასვლას. 1995 წლის კონსტიტუციაში რუსული ოფიციალურ ენად აღიარეს, რაც აშკარა ცვლილება იყო 1989 წლის კანონთან შედარებით რომელმაც ყაზახური სახელმწიფოს ოფიციალურ ენად დაადგინა. 1997 წლის ივლისის კანონი ენის შესახებ, როგორც ჩანს, ადასტურებდა ორივე ენის სტატუსს, რითაც, ერთი მხრივ, ხელს უწყობდა ყაზახური ენის გავრცელებას, ხოლო მეორე მხრივ, საშუალებას იძლეოდა რუსული ენა ოფიციალური უფლებამოსილებების ფარგლებში გამოყენებულიყო. „მისი ახალი სახელმწიფოსთვის საგარეო პოლიტიკის შემუშავებისას, ნაზარბაევმა არაერთხელ ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ყაზახეთი არ იქნება არც აღმოსავლური და არც დასავლური, არც ისლამური და არც ქრისტიანული; რომ ეს სახელმწიფო უნდა იყოს ხიდი მათ შორის“.⁶² ხოლო იმისათვის რომ ჩრდილოეთი და სამხრეთ ყაზახეთი ერთიანი მმართველობის ქვეშ განემტკიცებინა,

⁶¹ Martha Brill Olcott, “Kazakhstan: Pushing for Eurasia,” in Bremmer and Taras, *New States, New Politics*, pp. 554–555.

⁶² *Ibid.*, p. 557.

ნაზარბაევმა გაბედული ნაბიჯი გადადგა დედაქალაქის სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან, აღმაატიდან, არაკეთილგანწყობილ ქალაქ ახმოლაში (მოგვიანებით ეწოდა ასტანა), ჩრდილო-დასავლეთში გადატანით.⁶³ ჩრდილო-დასავლეთში დედაქალაქის 1200 კილომეტრით შორს გადატანით, პრეზიდენტი ცდილობდა თავიდან აეცილებინა პოტენციური რუსული სეპარატიზმი და წაეხალისებინა ჩრდილოეთში ყაზახების მიგრაცია.

მიუხედავად იმისა, რომ ეროვნებისა და საგარეო პოლიტიკის მიმართ ნაზარბაევის ზომიერი მიდგომა გატარდა, ყაზახეთი ყაზახებისთვის თანდათან უფრო ეროვნული სახელმწიფო გახდა. დემოგრაფიულად ეთნიკური ყაზახების წილი 1989 წელს 39,7 პროცენტიდან 1995 წელს 46 პროცენტამდე გაიზარდა. 1994 წლისთვის სახელმწიფო ადმინისტრაციის უმაღლეს რგოლებში ყაზახები 74 პროცენტზე მეტს შეადგენდნენ. მიუხედავად ამისა, ყაზახეთიზაცია ნელა მიმდინარეობს. ყაზახეთის მოსახლეობის გავლენიანი ნაწილი მხარს უჭერს ნაციონალიზაციის პროცესს, მაგრამ მეორე ნაწილი, უაღრესად რუსიფიცირებული და ურბანული, აგრძელებს ბავშვების რუსულ სკოლებში გაგზავნას, ისევე როგორც თითქმის ყველა არაყაზახი.⁶⁴ მიმომხილველები აღნიშნავენ, რომ "ახლო მომავალში შუა აზიის ამ სახელმწიფოში რუსული კვლავ დომინანტურ ენად დარჩება."⁶⁵ ყაზახეთი ორმაგი იდენტობით გაყოფილ სახელმწიფოდ რჩება, ყაზახების სამშობლოდ და მრავალეროვნულ რესპუბლიკად. ეროვნების საკითხებისადმი ნაზარბაევის ფაქიზმა და მგრძობიარე მიდგომამ დიდწილად გაანეიტრალა რუსებსა და ყაზახებს შორის შესაძლო კონფლიქტი. ხოლო რუსეთის ნაციონალისტური პრეტენზია ყაზახეთის ნაწილებზე ეწინააღმდეგება მძლავრ საბჭოთა მემკვიდრეობას რომელიც ეროვნულ რესპუბლიკებს, ტიტულოვანი ერების ლეგიტიმურ სამშობლოდ აღიარებს. და მაინც, სტრუქტურული, დემოგრაფიული და ეკონომიკური ფაქტორები იძლევა პოტენციურ მიზეზებს მომავალი დაპირისპირებისთვის. რეგიონის ისტორიები კვლავ სადავოა; როგორც ტერიტორიის, ისე მაცხოვრებლების იდენტობები კვლავ თხევადი რჩება; მაგრამ ბოლო ათწლეულის განმავლობაში ყაზახეთის შედარებითმა წარმატებამ აეცილებინა სერიოზული ძალადობა შეიძლება დიდწილად მისი ხელმძღვანელობის დამსახურება იყოს, რომელიც კარგად იყენებს დისკურსულ და საჯარო პოლიტიკის ინსტრუმენტებს, რითაც ის აბუნდოვანებს განსხვავებებს და ამცირებს დაძაბულობას.

დასკვნა

ამ სტატიისთვის შერჩეული მაგალითები ეხებოდა სახელმწიფოებს, რომლებიც ოფიციალურად უფრო ავტორიტარული სისტემებიდან უფრო დემოკრატიულ სისტემებზე გადადიოდნენ. ზოგი სამოქალაქო და ეთნიკურ ომში გაეხვა, ზოგი შედარებით მშვიდობიანად გარდაიქმნა, ზოგი კი ძველი ლიდერების ხელში აღმოჩნდა. ეს კვლევები აჩვენებს, თუ როგორ გამოიწვია ეთნიკურად შერეულ რესპუბლიკაში დომინანტური ეროვნების ექსკლუზივისტურმა ეროვნულმა იდენტობამ

⁶³ David Hoffman, "The Long Road to Akmola: Is Nazarbayev Tilting at Windmills?" CERA Decision Brief (June 1997), pp. 1–7.

⁶⁴ დადგენილია, რომ 1996 წლის სექტემბერში ყაზახების 40 პროცენტზე ოდნავ მეტი შვილებს რუსულ სკოლებში აგზავნიდა. Pål Kolstø and Irina Malkova, "Is Kazakhstan Being Kazakhified?" Analysis of Current Events, Vol. 9, No. 11 (November 1997), p. 4.

⁶⁵ Ibid.

ეთნიკური და სამოქალაქო ძალადობა და გაანადგურა სახელმწიფო (საქართველო); როგორ შეუწყო ხელი უადრესად შეკრულმა ეროვნულმა იდენტობამ ეთნიკურად ჰომოგენურ რესპუბლიკაში მშვიდობიან ტრანსფორმაციასა და ეფექტურ სამხედრო კამპანიას (სომხეთი); როგორ მოჰყვა ეთნიკურად დაყოფილ რესპუბლიკაში სუსტ ეროვნულ იდენტობას სუსტი სახელმწიფო და სამხედრო მარცხი (აზერბაიჯანი); როგორ ვერ შეძლო სუსტმა ეროვნულმა იდენტობამ შედარებით ერთგვაროვან რესპუბლიკაში რეგიონული დაყოფებისა და სამოქალაქო ომის თავიდან აცილება (ტაჯიკეთი); და როგორ შეუწყო ხელი ეთნიკურად ჰეტეროგენულ სახელმწიფოებში ეფექტურმა ინკლუზიურმა სამოქალაქო ეროვნულმა იდენტობამ ეთნიკურ მშვიდობას (უზბეკეთი და ყაზახეთი). ამ ორ შემთხვევაში (აზერბაიჯანი და ტაჯიკეთი) ნაციონალიზმი მობილიზაციის სუსტი წყარო აღმოჩნდა. სხვებში (საქართველოში, უზბეკეთსა და ყაზახეთში) ეთნიკური ნაციონალიზმის გამოცდილმა ან მოსალოდნელმა ფასმა პრაგმატული ლიდერები აიძულა თავიდან აეცილებინათ ხმაურიანი ეთნონაციონალიზმი ან ისლამიზმისკენ მიბრუნება, რის გამოც მათ ოფიციალურად მხარი დაუჭირეს სამოქალაქო ეროვნულ იდენტობას.

როგორც სამხრეთ კავკასიისა და შუა აზიის განხილვიდან უნდა გამოჩენილიყო, ამჟამინდელი იდენტობები და დაპირისპირებები არ უნდა განიხილებოდეს, როგორც უბრალოდ ატავისტური, რეპრესირებული ან პირველყოფილი იდენტობებისა და კონფლიქტების გამოდვიძებად. პირიქით, უფრო გვიან საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა პერიოდში, შერჩევითად გაცოცხლებული ან აღდგენილი ძველი იდენტობები კონკურენციას უწევენ შედარებით ახალი წარმოშობის იდენტობებს. პოსტსაბჭოთა გარემოში ზოგიერთი ძველი იდენტობა - მაგალითად, ის, რაც დაკავშირებულია პირველი ქართული რესპუბლიკის ქართულ სოციალ-დემოკრატიასთან (1918–21) - შესაძლოა საერთოდ მიჩქმალული იყოს. მეორე, ბოლო ათწლეულში პოსტსაბჭოთა იდენტობები სწრაფად შეიცვალა, ზოგადად უფრო ნაციონალისტური და ექსკლუზიურიდან უფრო შემწყნარებლური და ინკლუზიურისკენ, თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში, მაგალითად სომხეთის, ძლიერმა იზოლაციონისტურმა ნაციონალიზმმა უფრო კოსმოპოლიტური დისკურსის შექმნის მცდელობები გადაძლია. გარკვეული ჩარჩოების ფარგლებში ელიტებს შეუძლიათ უკვე არსებული იდენტობებისა და დისკურსების რეპერტუარიდან არჩევანი გააკეთონ, რათა ხელი შეუწყონ ეთნიკურ მშვიდობას ან კონფლიქტის გაღვივებას. თუმცა სახალხო წარმოდგენებით შეზღუდულნი, ზოგჯერ ისინი დისკურსულ საზღვრებს საკუთარი თავის საფრთხის ქვეშ ჩაყენების ფასად აყენებენ ხოლმე ეჭქვეშ. ალიევი იოლად ვერ დათმობს ყარაბაღს და ვერც რუსეთის ჯარებს განათავსებს აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე. ვერც შევარდნაძე დათანხმდება აფხაზეთის დამოუკიდებლობას. მაგრამ ორივე ლიდერს შეუძლია ფედერალიზმისა და საზიარო სუვერენიტეტის იდეის წამოყენება, როგორც ერთი შეხედვით გადაუჭრელი კონფლიქტებისგან შესაძლო გამოსავლისა. თითოეულ ამ კაცს დაესმის კითხვა, შეუძლიათ თუ არა მათ ხელახლა შეცვალონ სახელმწიფო და ეროვნული იდენტობები, დისკურსები სხვის შესახებ და იპოვონ რაიმე შუალედური გადაწყვეტები დამანგრეველი უთანხმოებებისთვის. ხანდახან ისეთი ლიდერი, როგორიც ნაზარბაევი, დინების წინააღმდეგ მიდის და წარმატებით გადაახალისებს იდენტობას. სწორედ ამას შეიძლება ეწოდოს სახელმწიფო მოღვაწეობა. მაგრამ სხვა დროს ისეთ ლიდერს, როგორიც ტერ პეტროსიანი, ფეხი უცდება, როცა ეთნიკური სხვების მიმართ გამეფებული დამოკიდებულება სხვისადმი ანგარიშის გაწევასა და კომპრომისს გამორიცხავს .

სახელმწიფო ლიდერები განვითარებადი ეროვნული იდენტობის მქონე ახალ სახელმწიფოებში, ახალი ათასწლეულის დასაწყისში სერიოზული დილემის წინაშე დგანან. პოლიტიკურ სამყაროში, ეფექტური, გამაერთიანებელი ეროვნული იდენტობის არარსებობა სადაც ერები სახელმწიფოების ლეგიტიმაციის წყარო წარმოადგენენ, ზოგადად ხელს უწყობს სახელმწიფოების სისუსტეს და არასტაბილურობისა და ძალადობისთვის უფრო დიდი შესაძლებლობების გაჩენას. ნორმატიული ნაციონალიზმის დისკურსულ სამყაროში და საერთაშორისო სისტემაში, რომელშიც ერი და სახელმწიფო ერთმანეთზეა შედუღებული, პოლიტიკური საზოგადოებები რომლებიც თავიანთ თავებს ერებად წარმოიდგენენ უფრო ადვილად მობილიზდებიან ხოლმე „ეროვნული“ თავდაცვისთვის, „ეროვნული“ ღირსებისთვის ან სიამაყისთვის, და „ეროვნული“ გადარჩენისთვის. თითქოს სახელმწიფოს გამარჯვება ან დამარცხება კულტურული საზოგადოების სიცოცხლეს ან სიკვდილს ნიშნავდეს. რუსეთისა და სამხრეთი სარტყელის ქვეყნების გამოცდილება ცხადყოფს, რომ მიუხედავად ყველა თავისი საფრთხისა რაც გარკვეულ ეროვნულ იდენტობებსა და ნაციონალურ დისკურსებს ახლავს, დღევანდელ პოლიტიკურ გარემოში გარკვეული სახის შეკრული ეროვნული იდენტობა აუცილებელია სახელმწიფოს მშენებლებისთვის.

ეთნონაციონალიზმის სასარგებლოდ გაკეთებული არჩევანი, როგორც ეს სომხეთში მოხდა, ზღუდავს პოლიტიკურ დისკუსიას მათი თანდათანობითი გარიყვით, ვინც არ შეესაბამება ერის ვიწრო განმარტებას. მესამე, მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფოს მშენებლობის საჭიროება მოითხოვს გარკვეულ წარმოდგენას ეროვნული საზოგადოების შესახებ, და მიუხედავად იმისა, რომ მასში წევრობის ეთნიკური კრიტერიუმი შეიძლება ერთი შეხედვით მარტივ გზად მოჩანდეს პოლიტიკური გაერთიანებისა და მობილიზებისთვის, პოლიტიკური საზოგადოების ეთნიკური მრავალფეროვნების აღიარებასა და ეთნიკური ჰომოგენიზების მიღწევას შორის ფასების გაანგარიშებამ შესაძლოა წაახალისოს ზოგიერთი პოლიტიკოსი, მოქალაქეობის უფრო ფართო განმარტების სასარგებლოდ გააკეთონ არჩევანი, როგორც ეს უზბეკეთსა და ყაზახეთში მოხდა. ეთნონაციონალიზმი არის შესაძლებლობა, რომელიც რევოლუციის მსგავსად უადრესად არაპროგნოზირებადია და რომელმაც შეიძლება დამღუპველი სოციალური ძალადობა გამოიწვიოს, რასაც მოწმობს საქართველო, რომ ადარაფერი ვთქვათ იუგოსლავიაზე. ფხიზელმა პოლიტიკოსმა, მაგალითად აზერბაიჯანის ალიევმა, შეიძლება ცივი პრაგმატიზმი აირჩიოს და არ გარისკოს ეთნიკური ემოციების გაღვივება. მეორე მხრივ, მოქალაქეობაზე დაფუძნებული ერის შექმნა, რომელსაც არ აქვს ემოციური და აფექტური კავშირი ისტორიულად ჩამოყალიბებულ კულტურულ თემთან, შეიძლება გაცილებით მიუღებელი იყოს ეთნიკურ პოლიტიკაში უკვე ღრმად ჩაფლული მოსახლეობისთვის.

ეს სტატია ამტკიცებს, რომ ის გზები, რომლითაც საჯარო პოლიტიკისა და საზოგადოებრივი აზრის შემქმნელები ხედავენ სამყაროს, ღრმა გავლენას ახდენს ამ სამყაროს შედგენილობაზე. ელიტების გაკეთებული არჩევანი გადამწყვეტია პოლიტიკური იდენტობების განსაზღვრისათვის, მაგრამ როგორც ამ სტატიის რამდენიმე შემთხვევა ცხადყოფს, ამ არჩევანების გაკეთება მხოლოდ გარკვეულ დისკურსულ საზღვრებში შეიძლება. ზოგი ნეორეალისტური თეორიისგან განსხვავებით, აქ წარმოდგენილი კონსტრუქტივისტული მიდგომა ამბობს რომ იდენტობების, წარმოდგენებისა და დისკურსების ცენტრალურობის აღიარება გადამწყვეტი მნიშვნელობისაა კონფლიქტისა თუ თანამშრომლობის პერსპექტივების

შესაფასებლად. იმის ნაცვლად, რომ კონფლიქტი ძალაუფლებრივი დისბალანსით ავხსნათ, როგორც ეს არის რუსეთსა და სხვა პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს შორის, ან ავტომატურად ვივარაუდოთ, რომ „სხვა ჯგუფის იდენტობის განცდა და მის მიერ შექმნილი ერთიანობა საფრთხეა“, რომელიც კონფლიქტამდე მიგვიყვანს, ეს მიდგომა ამტკიცებს რომ საფრთხის აღქმა მჭიდროდაა დაკავშირებული საკუთარი თავისა და სხვების იდენტობებთან, რომ სხვისი იდენტობა და სურათი შეიძლება შეიცვალოს და, შესაბამისად, შესაძლებელია უსაფრთხოების დილემის თავიდან აცილება.⁶⁶ მამონტი სახელმწიფოს უბრალო სიახლოვე ბევრად უფრო მცირე სახელმწიფოებთან გარდაუვალად სულაც არ იწვევს იმპერიალიზმს ან თუნდაც ჰეგემონიას, რადგან სახელმწიფოებს შორის რეალური ურთიერთობები დამოკიდებულია ეროვნული იდენტობის ფორმებსა და დისკურსებზე, აღქმულ საფრთხეებზე, რომლებიც ყველა მხარის მსოფლმხედველობებიდან გამომდინარეობს; ასევე ძალაუფლებისა და რესურსების განაწილებაზე. ანალიტიკოსები ფრთხილად უნდა იყვნენ „მცოცავი ესენციალიზმის“ მიმართ, რომელიც ცივი ომის შემდგომ კონფლიქტებზე დაწერილი ნაშრომების დიდ ნაწილში გვხვდება ხოლმე. ერები და კულტურული საზოგადოებები კამათისა და დებატების ასპარეზები არიან, სადაც მათი წევრები მუდმივად აწყდებიან შიდა განხეთქილებებს და განსხვავებებს, კამათობენ იმაზე, თუ რა არის მათთვის საერთო და ამაყად აცხადებენ, თუ რამდენად განსხვავდებიან ისინი სხვებისგან. განსხვავებისა და საერთოობის ეს თამაში ძლიერდება ისეთი ჰიბრიდული კონგლომერატების შემთხვევაში, როგორიცაა „ცივილიზაცია“. სამყარო ისეთივე ნათელი, მკაფიოდ გამოსახული და ნათელი ფერებით დიფერენცირებული, როგორც რენდ მაკნალის რუკაა, ერებითა და ცივილიზაციებით ჰომოგენიზებული, შინაგანად თანმიმდევრული და რადიკალურად განსხვავებული ერთმანეთისგან იმ საზღვრებზე, სადაც ისინი ერთმანეთს ეჯახებიან, შეიძლება სხვა არაფერი იყოს, თუ არა ინტელექტუალის ფანტაზია.

---

⁶⁶ აქ გამოყენებული ენა ეკუთვნის პოსტს, “The Security Dilemma and Ethnic Conflict,” p. 31.